

Politično zastopstvo slovenskih manjšin v sosednjih štirih državah: od kje krovne organizacije črpajo legitimnost za predstavljanje celotnih narodnih skupnosti?

Dejan Valentincič¹

POVZETEK

Avtohtone slovenske narodne skupnosti v sosednjih štirih državah so na političnem parketu predstavljane preko t. i. krovnih organizacij. Običajno gre za organizacije, ki združujejo društva, zveze in druge organizacije, ki delujejo na najrazličnejših področjih manjšinskega življenja. Z izjemo ene organizacije, ki vodstvo izbira na splošnih volitvah, pri vseh ostalih vodstvo izbira članstvo te organizacije – to vodstvo pa nato zastopa celotno narodno skupnost – tako člane kot nečlane te organizacije. V članku se ukvarjamo z vprašanjem, kakšni so zgodovinski razlogi, da je do takšnih stanj prišlo, ali je takšna ureditev (danes še) legitimna ter kakšen sistem bi sploh lahko bil boljši. V prvem delu orišemo zgodovinski razvoj organizacije preko literature, v drugem pa kritično pogledamo na stanje z empirično raziskavo.

Ključne besede: Zastopstvo manjšin, krovne organizacije, legitimnost, demokratičnost, skupno zastopstvo.

¹ Docent za ustavno pravo in človekove pravice na Fakulteti za državne in evropske študije Nove univerze, docent za politologijo na Fakulteti za uporabne družbene študije, sekretar na Uradu Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu. Kontakt: dejan.valentincic@gmail.com. Vsebina članka ne predstavlja stališč nobene izmed organizacij, kjer je avtor zaposlen.

Political representation of slovenian minorities in the neighbouring countries: where do the umbrella organizations have the legitimation from to represent the national communities as whole?

ABSTRACT

The autochthonous Slovenian national communities in the neighboring four countries are represented politically by the so called umbrella organizations. Usually these organizations are associations that combine different societies, associations and other organizations that operate in a wide variety of areas of minority life. With the exception of one organization that chooses its leadership in a general elections, all the other choose their leaders by the memberships of those organizations. This leadership thus then represents the entire national community - both members and non-members of that organization. The article deals with the historical reasons for the occurrence of such conditions, the legitimacy of it (still today), and what system could even be better. The historical development of the matter through literature is described in the first part, while in the second part we critically look on the situation with an empirical research.

Key words: Representation of minorities, umbrella organizations, legitimacy, democracy, joint representation.

1. Uvod

Slovence v sosednjih štirih državah kot kolektivne skupnosti pred državnimi organi predstavljajo krovne (oz. zastopniške) organizacije. Tem je priznan status, da lahko zastopajo stališča za celotno narodno skupnost. A splošne definicije ali koncepta, kaj to pomeni krovnost in zakaj ter kako določene organizacije definirati kot krovne, ni. V tem delu kot krovne organizacije predpostavljamo tako tiste, ki jim javne oblasti kontinuirano priznavajo pravico predstavljati celotno narodno skupnost in ne le svojo dejavnost, organizacijo, člane itd.

A med takimi, ki se pojavljajo kot redni sogovorniki na političnem nivoju so pomembne razlike. Nekatere organizacije združujejo več organizacij, ki se vanje vključujejo, druge pa so le samostojna društva. Nekatera delijo javna sredstva tudi drugim, oziroma oblikujejo predloge za razdelitev sredstev med organizacijami narodne skupnosti, druge pa upravljajo le svoja sredstva. Nekatere so ustanove civilnega prava, druge pa javnopravne ustanove. Kljub temu pa so vse zastopane v političnih gremijih obeh držav (tako države kjer živijo, kot Republike Slovenije) in jih javne oblasti konstantno upoštevajo kot reprezentativne sogovornike. Predstavniki so imenovani v Svet Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu, organizacije so tudi povezane v SLOMAK (Slovenska manjšinska koordinacija). V Avstriji so predstavniki imenovani tudi v sosvet za slovensko narodno skupnost pri kanclerju, v Italiji imenujejo predstavnike v Institucionalni paritetni odbor², krovni organizaciji sta članici posvetovalne komisije za slovensko manjšino in sta v skladu s 5. in 6. členom Deželnih določil za zaščito slovenske jezikovne manjšine (t. i. Deželni zakon 26/2007, Ur. l. RI, št. 26/2007) pri Glavni direkciji za šolstvo, kulturo, šport in mir vpisani v deželno evidenco organizacij kot referenčni organizaciji slovenske jezikovne manjšine in kot taki torej uradni sogovornici oblasti. Te organizacije tudi pripravijo za Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu mnenje o letni delitvi finančnih podpor.

Organizacije, ki jih razumemo pod pojmom krovne in jih jemljemo v pretres v pričujočem tekstu so sledeče: v Avstriji so to Narodni svet koroških Slovencev (NSKS), Zveza slovenskih organizacij (ZSO), Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko (Društvo člen 7) in Skupnost koroških Slovencev in Slovenk (SKS). Pri zadnjem je sicer več let trajala polemika, ali naj jim do takšen status priznan, a glede na to, da njihov predstavnik danes sedi tako v Svetu Vlade RS za Slovence v zamejstvu, kot sosvetu kancerja, kot SLOMAK-u, smo vključili tudi njih. V Italiji kot krovni organizaciji analiziramo Svet slovenskih organizacij (SSO) in Slovensko kulturno gospodarsko zvezo (SKGZ). Na Madžarskem kot relevantni predstavljamo Zvezo Slovencev na Madžarskem (ZSM) in Državno slovensko samoupravo (DSS). Predsednik druge je sicer član Sveta Vlade RS za Slovence v zamejstvu, ne pa tudi SLOMAK-a.

²Pri vseh naštetih razen SLOMAK-a gre sicer za personalno imenovanje, a razlog za izbor konkretne osebe je vodstvena funkcija v krovni organizaciji.

Tudi predlog Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu pripravi le ZSM, ne pa tudi DSS. A ker je organizacija sogovornik madžarskih oblasti, jo je vsekakor relevantno vzeti v poštev. Hrvaška pa je edina država, kjer vključujemo le eno organizacijo, to je Zveza Slovencev na Hrvaškem (ZSH). Slovenci na Hrvaškem sicer imajo pravico do svojih samouprav (svetov narodnih manjšin), ki na občinskem in županijskem nivoju tudi delujejo. A do sedaj jim še ni uspelo, oziroma ni bilo dovolj interesa za vzpostavitev nacionalnega slovenskega manjšinskega sveta.

Za Avstrijo in Italijo zagotovo obstaja dilema, ali bi v skupku krovnih organizacij veljajo upoštevati tudi samostojni zbirni slovenski stranki – Enotno listo (EL) in Slovensko skupnost (SSk). Čeprav se ju kot relevantne sogovornike upošteva v nekaterih omenjenih gremijih, ne gre spregledati, da nastopata na neposrednih volitvah, da obstaja vsaj njuna neformalna povezanost z dvema krovnicima organizacijama, da za razliko od večine ostalih ne povezujeta kulturnih, političnih in športnih društev ter da v pogovorih v Republiki Sloveniji, kjer nastopata predstavnika teh dveh strank, običajno nastopajo tudi Slovenci, izvoljeni na listah večinskega naroda. Upoštevajoč vse to, smo ju v tej analizi izpustili. Vsekakor so reprezentativni sogovorniki oblasti tudi posamezniki, izvoljeni tako na listah obeh slovenskih strank, kot tudi posamezniki izvoljeni na listah večinskih državnih strank. A ker so takšni na politične pogovore povabljeni po osebni ključu zaradi njihove funkcije ter ne predstavljajo konstantnega predstavništva, se v tem prispevku z njimi ne posebej ukvarjamo. Nekateri od večinskih vsedržavnih strank imajo tudi slovenske komponente, pri drugih pa nastopajo le posamezniki. A ker gre pri vseh predvsem za odraz politične participacije se s političnimi strankami in izvoljenimi posamezniki ne podrobno ukvarjamo, omenjamo jih zgolj toliko, kot je nujno za razumevanje razvoja krovnic organizacij, saj je bilo to v nekaterih primerih povezano tudi z vprašanji političnega nastopanja na volitvah.

V prvem delu članka je strnjeno deskriptivno predstavljena zgodovinska geneza, ki je privedla do tega, da so se kot krovne uveljavile obstoječe organizacije. V drugem delu pa se analitično vprašamo, ali je takšen model legitimen in ustrezen. Odločili smo se za metodo triangulacije, torej kombinacijo različnih pristopov. Avtor sem se s tematiko že več let srečeval, saj je pogosto postala tema pogovor po različnih prireditvah v zamejstvu, na neformal-

nih druženjih itd. Ščasoma sem si o tem začel pripravljati tudi zapiske, da bi si izjave sogovornikov čimbolj točno zapomnil. Poleg več letnega sledenja tematiki s priložnostnimi pogovori, opažanji na prireditvah itd. – torej metodo opazovanja z udeležbo, spremljanja medijskih objav in socialnih omrežij (nekaj bolj povednih objav je povzetih in prikazanih tudi v empiričnem delu), je bilo v raziskavi opravljenih deset polstrukturiranih intervjujev – po tri osebe iz Italije in Avstrije ter po dve iz Madžarske in Hrvaške. Intervjuji so bili opravljeni med februarjem in aprilom 2018. Ker pa je tematika dinamična in je pred objavo članka že prišlo do določenih sprememb znotraj struktur, določene pa so se napovedovale, so bili z intervjuvanci opravljeni še dopolnilni telefonski pogovori v drugi polovici decembra 2018. Razlog za različno število intervjuvancev med državami je, da je organizacijska struktura v Italiji in Avstriji bolj zapletena kot na Madžarskem in Hrvaškem. Vse intervjuvance³ združuje sorodno ozadje: nihče trenutno ni v vodstvu katere izmed krovnih organizacij, vsi pa so se profilirali kot dolgoletni aktivni člani narodnih skupnosti, tudi v širšem ali ožjem vodstvu krovnih organizacij ali njihovih članic. Ker organizacije in tudi razmere znotraj narodnih skupnosti nasploh dobro poznajo, v preteklosti pa so bili tudi že kritični do zastopniškega sistema, so bili primerni sogovorniki, da predstavijo dileme, ki se med pripadniki skupnosti danes pojavljajo glede teh vprašanj. Da bi bil pogled čim širši in čim manj personaliziran, ob enem pa tudi iskreno kritičen, so intervjuvanci anonimizirani. Iz njihovih izjav smo umaknili imena oseb, ki jih omenjajo – čeprav po opisih ne bo težko ugotoviti za koga gre, se je to zdelo korektno, glede na to, da gre za osebna opažanja in mnenja. Imena kritiziranih so omenjena le, kjer gre za javne objave in so javna tudi imena kritikov. Nekatera stališča intervjuvancev so relevantna za vse štiri države, druga pa le za določeno skupnost. Kjer je potrebno, je navedeno iz katere države prihaja intervjuvanec, kjer je smiselno pa so ugotovitve generalizirane. Takšen empirični vzorec zagotovo ne more posplošiti vseh mnenj, pogledov in razlik znotraj posameznih skupnosti. A kvantitativna raziskava bi bila za takšno tematiko manj primerna, večji vzorec pri kvalitativni raziskavi pa bi presegel možnosti in omejitve zgolj enega znanstvenega članka. Tako avtor članka, ki je tudi edini poimensko podpisan glede pričujo-

³ Moška oblika je nevtrarno uporabljena za oba spola. Tudi ostalih osebnih podatkov (starost, izobrazba, poklic itd.) ne navajamo, da zagotovimo njihovo anonimnost.

čega teksta, prevzema odgovornost, da je empirični vzorec dovolj reprezentativen, predvsem kot dopolnitev številnim neformalnim pogovorom v zamejskih krogih, intervjuvanci pa kompetentni in dovolj raznovrstni, da je raziskava relevantna.

V članku poskušamo odgovoriti na vprašanji (1) Kateri zgodovinski razlogi so botrovali k temu, da so politično zastopništvo pridobile te organizacije, ki so ga? in (2) Ali lahko takšen način političnega predstavnštva tudi danes še štejejo za ustrezen?

2. Pogled v zgodovino: kako so nastajale in se razvijale krovne organizacije

2.1. Avstrija

Ideološke razpoke in različne vizije o prihodnosti Koroške so se med tamkajšnjimi Slovenci kazale že pred drugo svetovno vojno, še bolj pa pokazale takoj po koncu druge svetovne vojne.⁴ Ko je bila po osvoboditvi v Celovcu imenovana provizorična deželna vlada je bil vanjo, s soglasjem Osvobodilne fronte (OF) imenovan tudi Tomaž Suppanc, nato pa ga je nadomestil dr. Jožko Tischler, predvojni predsednik Slovenske prosvetne zveze (SPZ) ki je prevzel referat za manjšine. Na Koroškem je bil takoj po koncu vojne ustanovljen Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško (POOF), kot najvišji upravni organ za slovensko in dvojezično ozemlje Koroške. Ko je Alinirani svet na Dunaju dovolil ustanovitev strank, je tudi POOF nameraval samostojno nastopiti na prvih povojnih volitvah leta 1945. Kot glavni kandidat je bil predviden Tischler.⁵ A ko so pred volitvami zavezniki od Tischlerja zahtevali podpis izjave, da stranka v predvolilnem boju ne bo načenjala mejnega vprašanja, je prišlo med politično aktivnimi koroškimi Slovenci do zelo različnih pogledov. Tischler je sklenil kompromis, da stranka do mirovne pogodbe ne bo vlagala predlogov za spremembo meje.⁶ OF je Tischlerja prisilila k odstopu kot deželni svetnik in predsednik stranke ter listo umaknila, tudi ker je Jugo-

⁴ Glej npr. Anton Malle, Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, v Hanzi Filipič et al, Simpozij o dr. Jožku Tischlerju, 2009, str. 105-122 in Karel Smolle, Koroški Slovenci in avstrijske politične stranke, v Andreas Moritsch in Tina Bahovec, Koroški Slovenci 1900 - 2000, 2000/2001, str. 137-154.

⁵ Anton Malle, Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, v Hanzi Filipič et al, Simpozij o dr. Jožku Tischlerju, 2009, str. 118-119.

⁶ Karel Smolle, Koroški Slovenci in avstrijske politične stranke, v Andreas Moritsch in Tina Bahovec, Koroški Slovenci 1900 - 2000, 2000/2001, str. 144-145.

slavija kandidaturi nasprotovala, z argumentom, da bo to ozemlje priključeno njej, zato nastopanje na volitvah ni smiselno in uradno podprla komuniste, slovenski glasovi pa so se dejansko razpršili med vse tri dovoljene stranke – socialdemokrate, ljudsko stranko in komuniste. Slovenci tako na prvih povojnih volitvah niso nastopili in mnogi to štejejo za usodno izgubo, saj bi slovenska stranka leta 1945 skoraj zagotovo dosegla vsaj en mandat in bi po njihovem mnenju to pomenilo, da bi se Slovenci ohranili v deželnem parlamentu vse do danes.⁷ To dogajanje je bilo pomemben vzrok, da sta se kasneje razvili dve krovni politični organizaciji.⁸

Takrat do popolnega preloma še ni prišlo in Tischler je bil leta 1945 še izvoljen za predsednika obnovljene Slovenske prosvetne zveze (SPZ), leta 1948 pa ne več in ga je nasledil Franci Zwitter. Ključne razlike med vizijami znotraj SPZ so se kazale predvsem glede možnosti vključenosti protikomunističnih beguncev iz Slovenije v organizirano življenje koroških Slovencev, glede obnove Mohorjeve družbe itd.⁹ Tako se je krhala začetna skupna usmerjenost k ciljem in ker je SPZ postajala popolnoma podrejena komunistični Jugoslaviji, del manjšine v tem krogu ni mogel in hotel več delovati, je bil leta 1949, po odločitvi 20. junija v Parizu, da Avstrija ostaja v mejah izpred leta 1938, ustanovljen Narodni svet koroških Slovencev (NSKS), ki je združeval demokratično-katoliški in liberalni del manjšine in je pomenil obnovitev predvojnega krščanskodemokratskega tabora. Osrednja osebnost začetkov NSKS je bil dr. Jožko Tischler, ki je postal tudi prvi predsednik organizacije in jo vodil do leta 1960.¹⁰ Jugoslavija ustanovitvi NSKS ni bila naklonjena in ga ni uradno priznala do leta 1965, ko sta Ljubljano prvič obiskali obe krovni organizaciji, čeprav so določeni neformalni stiki med predstavniki NSKS in člani Izvršnega sveta v Ljubljani

⁷ Id, 145; Valentin Inzko, Narodni svet koroških Slovencev v letih 1960-1968, v *Zvest domu, narodu in Bogu*, 1989a, str. 40-41; Urška Makovec, Letošnji Tischlerjev nagrajenec, 2017 in Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranosti slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 61.

⁸ Politični nasprotniki naj bi Tischlerju po vojni in opisanih sporih celo stregli po življenju, glej Urška Makovec, Letošnji Tischlerjev nagrajenec, 2017. Kakor navaja Valentin Inzko, Narodni svet koroških Slovencev v letih 1960-1968, v *Zvest domu, narodu in Bogu*, 1989a str. 40, je OF drugače misleče sodelavce tolerirala le dokler si ni zagotovila monopolnega položaja.

⁹ Anton Malle, Življenje in delo SPZ v sedmih desetletjih njenega obstoja, v *Koroški koledar 1978, 1977*, str. 80-81 in Valentin Inzko, Narodni svet koroških Slovencev v letih 1960-1968, v *Zvest domu, narodu in Bogu*, 1989, str. 40.

¹⁰ Ustanovitev NSKS, 2018; Anton Malle, Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, v Hanzi Filipič et al, Simpozij o dr. Jožku Tischlerju, 2009, str. 105-122; pa tudi Andreas Moritsch, Nacionalne ideologije na Koroškem, v Andreas Moritsch in Tina Bahovec, *Koroški Slovenci 1900 - 2000, 2000/2001*, str. 9-24; Valentin Inzko, Narodni svet koroških Slovencev v letih 1960-1968, v *Zvest domu, narodu in Bogu*, 1989, str. 39-43 in Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 62-63.

obstajali. Že vsaj od začetka 50. let prejšnjega stoletja je NSKS pod mizo finančno podpirala tudi komunistična oblast iz Slovenije.¹¹ Vse do osamosvojitve Slovenije je bil NSKS s stani matice v izrazito depriviligiranem položaju.

Na volitvah leta 1949 so se voditelji organizacije odločili za samostojno kandidaturo s svojo Krščansko ljudsko stranko, a niso bili uspešni. Jožko Tischler je zbral 4644 glasov in tako prehitel kandidata levo usmerjene Demokratične fronte delovnega ljudstva Mirta Zwittera, ki je prejel 2095 glasov, a preboj v deželni zbor nobenemu od njiju ni uspel. Zato se je NSKS začel politično opirati na Ljudsko stranko, saj naj bi ta bila »nositeljica avstrijske državne ideje«, a tudi to ni pripeljalo do zelenih rezultatov. Zato so se začeli zopet zavzemati za samostojno politično nastopanje in so še danes precej navezani na Enotno listo¹², posamezniki pa so povezani tudi z liberalno stranko NEOS (prej pa LIF) in tudi SPO in v preteklosti Zelenimi¹³.

Leta 2010 je predsedovanje NSKS prevzel dr. Valentin Inzko. Najprej ga je za predsednika zaradi odstopa celotnega prejšnjega vodstva imenoval Zbor narodnih predstavnikov (ZNP, neposredno izvoljen organ NSKS), nato pa je bil leta 2013 za predsednika izvoljen na neposrednih volitvah. Njegova protikandidatka je bila dr. Angelika Mlinar. Organizacija je vodstvo obnavljala na volitvah leta 2018. Ker je bil Inzko edini kandidat za predsednika organizacije, so bili na neposrednih volitvah izvoljeni le člani ZNP, ti pa so nato potrdili nov predsedniški mandat Valentin Inzku.¹⁴

Kmalu za ustanovitvijo NSKS je bila v okviru POOF ustanovljena še Demokratična fronta delovnega ljudstva, Malle pravi, da je

¹¹ Za natančnejše opise o stikih predstavnikov NSKS s komunističnimi oblastmi v Ljubljani glej Danijel Grafenauer, Tischlerjevi stiki s Klubom koroških Slovencev v Ljubljani, v Hanzi Filipič et al, Simpozij o dr. Jožku Tischlerju, 2009, str. 168-169; Janez Stergar, Slovenija in koroški Slovenci (1920-1959), v Anton Malle, Janko Ogris. Življenje in delo, 63-64; Valentin Inzko, Narodni svet koroških Slovencev v letih 1960-1968, v Zvest domu, narodu in Bogu, 1989, str. 48-55; Danijel Grafenauer, Oris politične organiziranosti koroških Slovencev, Novi razgledi št. 17/18, str. 7-9 in sorodna dela.

¹² Valentin Inzko, Narodni svet koroških Slovencev v letih 1960-1968, v Zvest domu, narodu in Bogu, 1989, str. 48-55; Dušan Nečak, Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni, 1982, in Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 61-63.

¹³ V zvezi s temo tega članka je relevantno omeniti tudi, da je ko bil Karel Smolle leta 1986 izvoljen v zvezni parlament, ko je Koroška enotna lista, katere predsednik je bil, sklenila predvolilno koalicija z Zelenimi, izkoristil koroški deželni glavar Wagner, ki NSKS in ZSO ni več priznaval kot zastopnici slovenske narodne skupnosti, prav tako naj za to ne bi bile več odgovorne politične stranke, ampak izključno Smolle (Matjaž Klemenčič in Vladimir Klemenčič, Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni, 2006/2007, str. 200).

¹⁴ Ustanovitev NSKS, Narodni svet koroških Slovencev, 2018.

slednja »prevzela delokrog POOF«. ¹⁵ Njen cilj je bil povezati »napredne« koroške Slovence, pa tudi manj zavedne sodeželane slovenskega jezika in »demokratične Avstrijce«. Demokratična fronta se je leta 1955, tik pred podpisom Avstrijske državne pogodbe in obnovitvijo Avstrije kot države, preoblikovala v Zvezo slovenskih organizacij ¹⁶ in združuje levo, oziroma kot se sami opredeljejo levo-liberalno usmerjeni del slovenske manjšine. ¹⁷ Kot pomembne vrednote navajajo multikulturalizem in interkulturalizem. ¹⁸ Prvi predsednik je postal Franci Zwitter. ZSO je od začetka poudarjala, da želi biti zbirna organizacija, dejansko pa je povezovala predvsem levo usmerjene kroge, naslanjala se je zlasti na ideje antinacizma in partizanskega gibanja. Do osamosvojitve Slovenije je bila ZSO absolutno preferirana s strani Jugoslavije in bogato financirana. ¹⁹

Po osamosvojitvi Slovenije je ZSO izgubila precej tradicionalnega vpliva in ga je najprej poskušala nadomestiti v večji aktivnosti pri Sosvetu za narodno skupnost, ki deluje v uradu avstrijskega kanclerja, danes pa predvsem s konsenzno skupino in promocijo »regije miru«. S tem pa se je tudi povečala odvisnost ZSO od avstrijskih oblasti. Leta 1992 je predsednik ZSO postal Marjan Sturm, ki organizacijo vodi še danes. ²⁰

Poleg odnosa do Jugoslavije in sprejemanja komunistične ideologije je bila temeljna razlika med njimi dilema, ali na volitvah nastopati samostojno ali v okviru vsedržavnih strank. Opcija, zbrana okoli NSKS ²¹, ki zagovarja samostojno politično nastopanje, pravi, da je boj za manjšine najbolj učinkovit znotraj jasno profiliranih manjšinskih strank. Za nastopanje Slovencev

¹⁵ Anton Malle, Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci, v Hanzi Filipič et al, Simpozij o dr. Jožku Tischlerju, 2009, str. 120.

¹⁶ Jesih navaja, da sta obe organizaciji nekaj časa sočasno obstajali, a je ZSO dejanska naslednica Demokratične fronte delovnega ljudstva (Boris Jesih, Med narodom in politiko, 2007, str. 28).

¹⁷ Ibid in Organizacija, Zveza slovenskih organizacij, 2018 in Boris Jesih, Med narodom in politiko, 2007, str. 92-93.

¹⁸ Daniel Wutti, Between Self-Governance and Political Participation: The Slovene Minority in Carinthia, Austria, Razprave in gradivo 78, 2017, str. 64, po Boris Jesih, Med narodom in politiko, 2007, str. 96.

¹⁹ Id, 92-101; Tone Zorn, Zveza slovenskih organizacij na Koroškem in Narodni svet koroških Slovencev, Vestnik koroških partizanov 2, str. 2 in Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 65-67.

²⁰ Ibid in Organizacija, Zveza slovenskih organizacij, 2018.

²¹ Wutti kot organizacije iz vplivnega kroga NSKS našteva Krščansko kulturno zvezo, Koroško dijaško zvezo, Mohorjevo družbo, Slovenski atletski klub SAK, Katoliško mladino in stranko Enotna lista. Tem bi lahko dodali vsaj še Skupnosto južnokoroških kmetov in kmetic (Daniel Wutti, Between Self-Governance and Political Participation: The Slovene Minority in Carinthia, Austria, Razprave in gradivo 78, 2017, str. 64).

pri vseavstrijskih strankah menijo, da jih le-te le izkoriščajo, da pridobijo glasove Slovencev, njihova dejanska moč pa je nato zelo omejena, po navadi sploh niso na izvoljivih mestih. Krog, zbran okoli ZSO²², ki zagovarja včlanjevanje v vseavstrijske stranke, na drugi strani zagovarja tezo, da morajo Slovenci znotraj večinskih strank uveljavljati svoje interese in si prizadevati za to, da bi jim bile te stranke tako programsko naklonjene, kot tudi da bi Slovence postavljale na izvoljiva mesta. Za samostojne stranke so mnenja, da so zaradi omejene volilne baze avtomatično porinjeni na obrobje in nimajo realne politične moči.²³ Ob tem je potrebno sicer poudariti, da s tem opisujemo predvsem sodobna stališča. V preteklosti je bila načelna usmerjenost enaka, a sta obe organizaciji od tega tudi odstopali zaradi političnih okoliščin, ki so ju v to privedle. O navezavi NSKS na Ljudsko stranko smo že pisali, ZSO, ki je tradicionalno navezana predvsem za Socialdemokratsko stranko (SPÖ)²⁴, delno pa tudi na izven parlamentarno Komunistično partijo Avstrije (KPO), v novejšem obdobju pa tudi Zelenimi, se je v 70. letih tudi oddaljila od SPÖ in leta 1975 volivce celo pozvala, naj ne volijo parlamentarnih strank, temveč kvečjemu Koroško enotno listo ali Komunistično partijo Avstrije.²⁵

Iz NSKS prihajajo glede ZSO kritike predvsem na račun nejasnosti glede dejanskega članstva in podpore organizaciji. Trdijo, da se ZSO daje mnogo preveč vpliva glede na število ljudi, ki predstavlja. Poleg tega pa ji očitajo tudi pomanjkanje notranje demokracije, saj je ZSO vedno zavračala demokratične volitve skupnega vodstva in jo zaznamuje predvsem vodstvo, ki organizacijo vodi že precej let. Nasprotujejo skupnemu zastopstvu koroških Slovencev in zagovarjajo stališče, da so različni pogledi znotraj manjšine naravni in ni nobene potrebe, da bi jih poskušali zabrisati. Menijo, da bi znotraj manjšine morali izoblikovati skupna stališča le glede ključnih zadev za manjšino.²⁶

²² Kot pomembne organizacije, ki so članice ZSO Wutti našteva Slovensko šolsko društvo, Zvezo slovenskih pregnancev, Zvezo koroških partizanov, Zvezo slovenskih žena, Slovensko planinsko društvo in Slovensko prosvetno zvezo, ki ima poseben status (Daniel Wutti, *Between Self-Governance and Political Participation: The Slovene Minority in Carinthia, Austria*, Razprave in gradivo 78, 2017, str. 64).

²³ Boris Jesih, *Med narodom in politiko*, 2007, str. 28.

²⁴ Simpatiziranje oziroma integracija ZSO s SPÖ sicer ni prineslo zelenih rezultatov, predvsem ker je SPÖ dopuščala le individualno članstvo v stranki, ne pa tudi organizacije kot celote.

²⁵ Dušan Nečak, *Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni*, 1982, str. 76-91 in Dejan Valentinčič, *Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah*, 2012, str. 66

²⁶ Dejan Valentinčič, *Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah*, 2012, str. 66.

Navkljub številnim razlikam med organizacijami, ki so neredko privedli tudi do raznih preprirov, pa sta bili organizaciji glede ključnih zahtev in ciljev narodno-manjšinske politike večkrat tudi usklajeni. Tako sta 11. oktobra 1955 obe organizaciji zvezni vladi predali skupno Spomenico koroških Slovencev.²⁷ Tudi v 80. letih prejšnjega stoletja je veljala t. i. akcijska enotnost, kjer sta bili organizaciji poenoteni glede vitalnih manjšinskih vprašanj. Tega danes ni več.

Poleg tradicionalnih dveh krovnih organizacij je leta 2003, kot posledica spora znotraj NSKS, nastala še tretja organizacija, ki postopoma pridobiva status krovne organizacije, to je Skupnost koroških Slovencev in Slovenk (SKS). Njen ustanovitelj in vse od ustanovitve do danes predsednik je bivši predsednik NSKS Bernard Sadovnik. SKS se želi predstaviti kot neideološka organizacija prihodnosti, ki jo zanima zgolj prizadevanje za pravice koroških Slovencev in krepitev medkulturnega dialoga. Kot navaja Petrič je bil cilj organizacije zajeti tudi manj zaveden del slovensko govorečih Korošcev.²⁸ Kot pomemba iniciativo zadnjih let navajajo predvsem Alpsko jadranski center za čezmejno sodelovanje (AACC) in projekt Botrstvo večjezičnosti. Wutti navaja, da organizacija sledi integrativnemu modelu, raje kot ideološkemu ločevanju Slovencev in Nemcev.²⁹ Privabiti pa želijo tudi te, ki iščejo izgubljene slovenske korenine ali se iz različnih razlogov želijo naučiti slovenskega jezika. Za razliko od NSKS in ZSO, ki sta glede političnega nastopanja jasno profilirani, v SKS obstajata oba tabora. Nekateri so aktivni v avstrijskih strankah (npr. Zalka Kuchling pri Zelenih), drugi pa sodelujejo pri EL (npr. Bernard Sadovnik).³⁰

SKS zase pravi, da je s 1300 člani številčno najmočnejša med vsemi tremi organizacijami. Njeni nasprotniki (predvsem iz vrst NSKS) pa ji očitajo, da je prikazovanje njihovega števila članstva povsem nerealno, saj so ob ustanovitvi zbirali podpise za skupno predstavništvo, ne pa za novo organizacijo. Trdijo, da je bil namen ustanovitve predvsem želja po osebnem udejstvovanju nekaterih vidnejših posameznikov in da so finančno odvisni od deželne vlade ter zato do oblasti mnogo preveč popustljivi (to je veljalo že za časa deželnega vladanja Svobodnjakov). Odnosi med NSKS in

²⁷ Anton Malle, Spomenica koroških Slovencev, Koroški koledar 1985, 1984, str. 45-54.

²⁸ Ernest Petrič, Spomini in spoznanja. Diplomati, pravnik, politik, 2018, str. 411-413.

²⁹ Daniel Wutti, Between Self-Governance and Political Participation: The Slovene Minority in Carinthia, Austria, Razprave in gradivo 78, 2017, str. 65.

³⁰ Kdo smo, Skupnost, 2018.

SKS so bili dolgo precej napeti. ZSO priznava SKS status krovne organizacije, medtem ko v NSKS to zavračajo.³¹ Čeprav NSKS SKS ni nikoli uradno priznala status reprezentativne zastopniške organizacije, pa ji kot sočlanici sosveta pri kanclerju to očitno tiho priznava.

Organizacije so poskusile leta 2010 svoja stališča poenotiti v Koordinacijskem odboru koroških Slovencev (KOKS), kjer naj bi bile številčno enakovredno zastopane vse tri krovne politične organizacije ter Enotna lista. Pred tem sta bili članici KOKS-a le NSKS in ZSO in nekaj časa tudi solidno deloval. Glede predsedovanja naj bi se uvedel rotacijski sistem, ki naj bi veljal istočasno tudi za predsedovanje sosvetu pri Uradu zveznega kanclerja. Koordinacijski odbor naj bi obravnaval in sklepal o vseh pomembnih vprašanih slovenske narodne skupnosti. Ideja nato ni zaživela in KOKS je zamrl.³²

Na avstrijskem Štajerskem takšne strukture ni, ampak Društvo člen 7 poleg kulture Slovence na Štajerskem zastopa tudi politično.³³ Društvo je bilo ustanovljeno leta 1988. Do takrat Slovenci na Štajerskem svoje organizacije niso imeli vse od leta 1919, ko je prenehalo delovati Katoliško slovensko izobraževalno društvo, saj je bil ubit njegov vodja in pobudnik Matej Pintarič.³⁴ Prva predsednica društva Člen 7 je postala Andrea Haberl Zemljič. Od leta 2007 pa ga vodi Susanne Weitlaner. Leta 1998 so dobili svoje prostore – društvo domuje v Pavlovi hiši v Potrni, blizu Radgone. Pomembnejša mejnika za društvo sta bili še leti 2001, ko je Pavlovo hišo obiskal štajerski deželni glavar³⁵ ter leto 2003, ko so dobili en sedež v sosvetu pri zveznem kanclerju. Pomemben simbolni dogodek se je zgodil tudi leta 2008, ko so postavili dvojezični kažipot

³¹ Dejan Valentincič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 67.

³² Otoplitev odnosov med NSKS in SKS, ORF, 2013.

³³ Glej npr. Boris Jesih, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, Narodne manjšine 3, 1994; Susanne Weitlaner, Društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, v: Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev 2010, 21-28; Vincenc Gotthardt, Slovenci na Štajerskem. Poskus približevanja. Nedelja 49, 2010 in Boris Jaušovec, Štajerski Slovenci v Avstriji niso pomota, 2011.

³⁴ Barbara Todorovič, Medijsko oblikovanje spomina naroda: podobe osamosvajanja Slovenije na avstrijskem Štajerskem, 2006, 51 in Susanna Weitlaner, Društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, v Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev 2010, 21-28.

³⁵ Čeprav so štajerski Slovenci omenjeni v 7. členu ADP, so avstrijske oblasti to dolga leta ignorirale. S tem obiskom je bilo tudi na politični ravni priznано, kar je pravno že desetletja veljalo. Razlog za takratni obisk je bil tudi v tem, da je Slovenija takrat z meddržavnim sporazumom med državama zagotovila varstvo pripadnikov nemškogovoreče skupine na osnovi 61. člena Ustave Republike Slovenije, ki zagotavlja svobodno izražanje narodne pripadnosti. v Sloveniji (Ernest Petrič, Spomini in spoznanja. Diplomat, pravnik, politik, 2018, str. 415 in 433 in 20-letnica Pavlove hiše v Potrni, ORF, 2018).

do Pavlove hiše, to je bil prvi dvojezični cestni znak na Štajerskem. Navkljub strahu to ni povzročilo napetosti in je bil kažipot dobro sprejet. V zadnjih letih se zdi, da društvo izgublja zagon ter nadaljuje le z utečenimi zadevami, ni začenja pa novih pobud za postopno izpolnjevanje novih političnih pravic manjšine, ki izhajajo iz 7. člena Avstrijske državne pogodbe.

2.2. Italija

Situacija v Italiji je primerljiva s Koroško. Vidau pravi, da trenutna oblika organiziranosti na vrhu še vedno izvira iz povojnega zgodovinskega razvoja.³⁶ Kulturne organizacije, ki so bile zveste Jugoslaviji, ki je tudi podpirala povojno obnovo slovenskih organizacij, so leta 1954 ustanovile skupno organizacijo, Slovensko kulturno gospodarsko zvezo (SKGZ). Prvi dolgoletni predsednik je postal Boris Race. Sedaj pa SKGZ že od leta 1997 predseduje Rudi Pavšič (novi predsednik naj bi bil izvoljen v prvih mesecih leta 2019). Organizacije, ki niso sprejemale komunistične ideologije, pa so se leta 1976 povezale v Svet slovenskih organizacij in združile delovanje katoliško in liberalno usmerjenih Slovencev. Prvi predsednik je postal Damjan Pavlin. Od leta 2015 SSO predseduje Walter Bandelj. SSO je močnejša na Goriškem, kjer je živelo kmečko prebivalstvo, SKGZ pa v Trstu, kjer je prevladovalo delavstvo. Strukture SSO na Tržaškem so postavili predvsem povojni begunci iz Jugoslavije, strukture SKGZ na Goriškem pa priseljenci iz Trsta.³⁷

SKGZ je bila ustanovljena leta 1954 s povezavo organizacij, ki so bile v politično-ideološkem sozvočju s takratnim režimom v Jugoslaviji³⁸ in ki so tudi po informbiroju ostale zveste Jugoslaviji. Najprej je zaživela v Trstu, leto kasneje pa še v Gorici. Leta 1958 sta se tržaški in goriški del organizacije združila. Pahor ocenjuje, da so posamezne organizacije igrale za manjšino zelo pomemb-

³⁶ Zaira Vidau, Politična participacija slovenske narodne skupnosti v Italiji, v Norina Bogatec, in Zaira Vidau, Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja, 2017, str. 175.

³⁷ Po Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 135-137 in Z. Vidau, Politična participacija slovenske narodne skupnosti v Italiji, v Norina Bogatec, in Zaira Vidau, Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja, 2017, str. 195.

³⁸ Gorazd Bajc, Med jasnim in oblačnim. Kratek oris zgodovine Slovencev v Italiji, v Norina Bogatec in Zaira Vidau, Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja, 2017, str. 35 in Zaira Vidau, Politična participacija slovenske narodne skupnosti v Italiji, v Norina Bogatec, in Zaira Vidau, Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja, 2017, str. 175.

no vlogo, a splošna politična in idejna moč pa je bila majhna.³⁹ Organizacija nagovarja in združuje levičarsko in levo-sredinsko usmerjeni del manjšine. Do razpada Jugoslavije je SKGZ imela znotraj manjšine prevladujoč in privilegiran položaj.⁴⁰ To se je še predvsem odražalo na področju gospodarstva, saj je bila deležna močne podpore iz Jugoslavije. Pomemben vidik ekonomske moči slovenske manjšine v Italiji, ki je bil pod vplivom SKGZ in Jugoslavije je predstavljalo t. i. družbeno gospodarstvo.⁴¹ Za slednjega je veljalo, da se je znotraj italijanskega kapitalističnega sistema opiral na principe komunistične ekonomije, kot je obstajala v Jugoslaviji. Osrednji akter je bila finančna družba SAFTI. Konec 80. let, z začetkom razpadanja Jugoslavije, je tudi ta sistem zašel v krizo, ki je višek dosegla sredi 90. let, ko je Tržaška kreditna banka šla v stečaj, Kmečka banka pa bila likvidirana. Kot kažejo novejšje raziskave, je bil ta ideološki del manjšinskih organizacij z Jugoslavijo vključen tudi v zelo sporne posle.⁴² Posledice tega dogajanja še vedno bremenijo skupnost in so pomemben faktor večjega razdora znotraj nje.

V svoji predstavitvi ima SKGZ zapisano, da je »sindikalna organizacija posebne (etnične) narave«.⁴³ Do leta 2012 so bile članice SKGZ lahko le organizacije, sedaj pa se lahko včlanjujejo tudi posamezniki. SKGZ združuje in usklajuje dejavnosti več kot 160 včlanjenih društev, organizacij in ustanov. Tudi v Videmski pokrajini, kjer ideološka ločitev ne igra tako pomembne vloge, ima močnejše strukture, saj si je lahko privoščila redno zaposlene ljudi v svojih organizacijah, medtem ko je pri drugi organizaciji vse delovalo na prostovoljni bazi.⁴⁴

³⁹ Sergej Pahor, Krovni organizaciji povezovalki Slovencev, Novi razgled 14, str. 9.

⁴⁰ Gorazd Bajc, Med jasnim in oblačnim. Kratek oris zgodovine Slovencev v Italiji, v Norina Bogatec in Zaira Vidau, Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja, 2017, str. 35.

⁴¹ Več o tem glej npr. Vojmir Tavčar, Polom: Tržaška kreditna banka - zgodba o uspehu z žalostnim koncem, 2011; Milan Pahor, Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj. Pregled gospodarskih dejavnosti Slovencev na področju sedanje dežele Furlanije-Juljske krajine 1848-1998, 1998 in tudi druga sorodna dela.

⁴² Rado Pezdir, "Na koncu bomo imeli popisano pravo naravo slovenske ekonomske zgodovine od leta 1945 do 2016, Mladika 9, 2016, str. 4-11; Rado Pezdir, Rado Pezdir o genezi nacionalnega interesa, Reporter, 2018; Intervju mag. Rado Pezdir, RTVSLO, 2017; Simona Toplak, Rado Pezdir za RTV SLO: Če bo Harij Furlan pogledal v vzporedno mrežo off-shore podjetij, bo tam našel sebe, Finance, 2017; Srečanja pod lipami - mag. Rado Pezdir, 2017, St, Rado Pezdir in Tommaso Cerno, Primorski dnevnik 137, str. 4 in Rudi Pavšič, O drugi svetovni vojni in družbenem gospodarstvu, Primorski dnevnik 145, str. 19.

⁴³ Delovanje, Slovenska kulturno gospodarska zveza, 2018.

⁴⁴ Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 136.

SSO je bila ustanovljena leta 1976, ko so se za skupno krovno organizacijo odločila slovenska društva in zveze iz Italije, ki se niso včlanile v SKGZ zaradi nesprejemanja komunistične ideologije. Organizacija se je takrat in se še vedno predstavlja kot povezava, ki temelji na načelih slovenstva, krščanstva in demokracije. Kot pomembna izhodišča izpostavlja spoštovanje idejnega pluralizma in samostojnega političnega nastopanja.⁴⁵ V SSO so se včlanjevale demokratično, narodno, krščansko in liberalno opredeljene organizacije, ki so delovale na področjih kulture, športa, gospodarstva, izobraževanja, vzgoje in sociale. V primerjavi s SKGZ je bila SSO v podrejenem položaju, saj je temeljila na prostovoljnem delu, medtem ko je omejena sredstva prejela le iz prispevkov javnih uprav Italijanske Republike in avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine, neuradno pa tudi iz Socialistične republike Slovenije, predvsem z nastopom t. i. Kavčičeve vlade, a neprimerljivo manj kot druga stran (sredstva je prejemal liberalni del nekomunistične opcije, katoliški pa ga ni sprejemal). Zato je lahko igrala samo stransko, reprezentativno vlogo.⁴⁶

Idejne razlike med SSO in SKGZ so primerljive s tistimi med NSKS in ZSO: SKGZ svoje temelje še vedno vidi v narodnoosvobodilnem boju, SSO pa poudarja svoje izvire v idejah demokracije in krščanskem izročilu. SSO zagovarja samostojno politično nastopanje, SKGZ pa vključevanje v italijanske levičarske stranke. Različnega mnenja so tudi glede šol s slovenskim učnim jezikom, kjer vse pomembnejši izziv postaja vključevanje otrok iz mešanih in italijanskih jezikov, za katere slovenščina ni materni jezik. SKGZ je bolj naklonjena multikulturnemu modelu, medtem ko je v krogih SSO bolj prisotna vizija, da je v šolah potrebno gojiti tudi odnos do slovenstva in le vprašanje jezika ni dovolj (o tem glej polemike v Primorskem dnevniku v obdobjih november 1998 – maj 1999; december 2013 – januar 2014 ter januar – februar 2015 in v Novem glasu januar – februar 2015; o trendih vpisovanja v šole s slovenskim učnim jezikom pa Bogatec 2015⁴⁷).

V Italiji je idejo skupnega zastopstva omenjala SKGZ. SSO nad to idejo ni tako navdušena. Poudarja, da bi do skupne organiza-

⁴⁵ Sergej Pahor, Krovni organizaciji povezovalki Slovencev, Novi razgled 14, str. 9.

⁴⁶ Kdo smo, Svet slovenskih organizacij, 2018; Sergej Pahor, Krovni organizaciji povezovalki Slovencev, Novi razgled 14, str. 9 in Drago Štoka, V političnem vrtincu, 2004, 52-60.

⁴⁷ Norina Bogatec, Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji, Razprave in gradivo 74, str. 5-21.

cije lahko prišlo, če bi se poenotili glede ključnih vprašanj o prihodnosti manjšine, v sedanji situaciji pa bi bilo tako združevanje izsiljeno in skupna organizacija ne bi mogla zaživeti, saj so razlike v stališčih med obema skupinama prevelike.⁴⁸

Podobno kot v Avstriji je tudi v Italiji prišlo do poskusa nastanka še tretje krovne organizacije, a poskus ni bil uspešen. V 90. letih prejšnjega stoletja je Boris Gombač poskušal ustanoviti Slovensko kulturno gospodarsko skupnost. Dvakrat tedensko je izdajal časopis Slovenski list, ki je bil razlog za številne polemike. Organizacijo je najprej želel nasloniti na italijansko socialistično stranko, kasneje pa na Severno ligo, v Sloveniji pa na takratno Socialdemokratsko stranko (SDS). Razlog, da do uveljavitve skupnosti ni prišlo je bil v tem, da za idejo ni uspel dobiti dovolj zaledja oz. članstva ter da so oblasti v Sloveniji njegovo pobudo najprej podpirale, kasneje pa so se od tega odmaknile.⁴⁹

Situacija, opisana za Italijo, velja za nekdanji Tržaško in Goriško pokrajino, medtem ko je situacija v bivši Videmski pokrajini specifična. Zaradi nizke narodne zavesti in močne asimilacije je razvoj slovenskih struktur tam potekal bistveno bolj počasi. Prvo ustanovljeno društvo je bilo Kulturno društvo Ivan Trinko, leta 1955. Krovne organizacije so se sem postopoma razširile iz Trsta in Gorice. Do osamosvojitve in demokratizacije Slovenije je imela tukaj absolutni primat SKGZ, ki si je lahko privoščila uslužbenice in vlagala denar v gospodarstvo. SSO se je resneje razvila šele po letu 1990 in je še danes v izrazito šibkejšem položaju. Vendar tukaj ideološka ločitev organizacij ni tako izrazita, zaradi ogroženosti slovenstva obe delujeta bolj povezovalno in s kadri, ki so na voljo.⁵⁰ Ključno vlogo tukaj še vedno igrajo predvsem kulturna društva, krovni organizaciji predstavljata predvsem finančno in infrastrukturno zaledje.⁵¹

⁴⁸ Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 138.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Po Vida Dolhar, Kanalska dolina in slovenska kultura, 1999; Milena Kožuh, Terska dolina / Alta Val Tore / Val de Tor, 2006 in Dejan Valentinčič, Slovenci v Režiji?, 2014.

⁵¹ V Kanalski dolini sta dve slovenski društvi. Planika je nastala leta 1997 z združitvijo več društev in novejšje Združenje Don Mario Cernet. V Režiji slovenski značaj doline priznavata društvi Rozajanski dum in Val Resia, v Terski dolini deluje društvo Center za kulturne raziskave, v Karnajski dolini pa je edino društvo Kulturno društvo in zbor Naše vasi. Več slovenskih društev deluje v Nadiški dolini, npr. najpomembnejša: Kulturno društvo Ivan Trinko v Čedadu, društvo Rečan v Grmeku, Beneško gledališče, Zavod za slovensko izobraževanje, Planinsko družina Benečije, upokojensko društvo. Čeprav so to primarno kulturna društva, zagotovo vsaj deloma nosijo tudi politično odgovornost (glej npr. Dejan Valentinčič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 149-150).

Vidau izpostavlja, da se ob posebnih družbeno-političnih dogodkih in srečanjih z oblastmi sestavi skupno predstavništvo, ki ga poleg predstavnikov obeh krovnih organizacij običajno sestavljajo po en predstavnik levo-sredinskih in levičarskih strank ter izvoljeni politični predstavniki na državni, deželni in krajevni ravni. Sestava se sicer spreminja glede na priložnost.⁵² Vidau pravi, da so prakso uvedli v 70. letih, ko je prišlo do političnega konsenza znotraj slovenske manjšine, da je odobritev zaščitnega zakona osrednji cilj in je prizadevanje za to zahtevalo enoten nastop pred italijanskimi oblastmi.⁵³ Vidau kot pomembne sogovornike oblasti omenja tudi Institucionalni paritetni odbor ter Institucionalno omizje za slovensko manjšino, ki deluje v okviru italijanskega notranjega ministrstva od leta 2012 in ga sestavljajo predstavniki vlade ter predstavniki slovenske manjšine (tudi predsednika obeh krovnih organizacij) in delovno omizje manjšin, na ravni sodelovanja med deželo FJK in Slovenije deluje kot mešana komisija, v njej sedita tudi predstavnika obeh krovnih organizacij.⁵⁴

2.3. Madžarska

Slovenci na Madžarskem so bili do leta 1990 skupaj z ostalimi južnoslovanskimi narodi povezani v Demokratično zvezo južnih Slovanov, ki je po demokratizaciji države razpadla. Organiziranost Slovencev je bila v času komunističnega režima zelo omejena. Leta 1990 je bila nato ustanovljena Zveza Slovencev na Madžarskem (ZSM), v kateri deluje več kulturnih sekcij in dejavnosti.⁵⁵ Že vse od ustanovitve jo vodi isti predsednik, Jože Hirnök. ZSM je spomladi 2018 dobila še podpredsednico, ki naj bi pomagala predsedniku pri delu, to je postala Andrea Kovacs. Eden pomembnejših projektov ZSM je bila ustanovitev Slovenskega kulturno-informacijskega centra v Monoštru (Slovenski dom), ki je odprl vrata leta 1998. Znotraj te deluje več gospodarskih subjektov, katerih lastnica je ZSM kot društvo.⁵⁶ Vsebinsko delo posega na vsa običajna

⁵² Zaira Vidau, Politična participacija slovenske narodne skupnosti v Italiji, v Norina Bogatec, in Zaira Vidau, Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja, 2017, str. 168-169.

⁵³ Ibid, po Pavle Strajn, La comunità sommersa. Sloveni in Italia dalla A alla Z, 1992.

⁵⁴ Id, str. 172-173.

⁵⁵ Katalin Munda Hirnök, Kratka ocena položaja Slovencev na Madžarskem, 1999, str. 3; Katalin Munda Hirnök, O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem, 1999, str. 19-22 in Katalin Munda Hirnök, Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let. Razprave in gradivo 35, 1999, str. 61-75.

⁵⁶ Zveza Slovencev na Madžarskem, 2018.

področja manjšinskega življenja, npr. ohranjanje jezika, vzdrževanje stikov z državo matičnega naroda itd.⁵⁷

Poleg zveze, ki je registrirana kot društvo, v Porabju deluje več slovenskih društev, ki so nosilci ljubiteljske kulture. Formalno so to samostojna društva, ZSM pa jim je vsaj neformalno nadrejena, saj daje predlog Sloveniji, kako naj slednja razporedi sredstva. Ker gre za zelo majhno slovensko skupnost, se pogosto personalno prepletajo isti ljudje v več organizacijah.⁵⁸

Za upravno-politično delovanje manjšin na Madžarskem je država v zakonodaji predvidela manjšinske samouprave. Slovenci so organizirani v okviru lokalnih manjšinskih samouprav v vseh sedmih porabskih vaseh in v Sombotelu, Budimpešti, Mosonmagyaróváru in Szekesfehervaru. Te lokalne samouprave so nato povezane v Državno slovensko samoupravo (DSS), ki ima sedež v Gornjem Seniku in predstavništvo v Budimpešti. Prve samouprave so bile ustanovljene leta 1994, v naslednjih letih pa so nastajale še naprej. DSS je bila na podlagi zakona ustanovljena leta 1995. Eden glavnih pobudnikov je bil Istvan Pinter, DSS pa že vse od začetka predseduje Martin Ropoš. Zaradi njene majhnosti kulturno in politično predstavništvo manjšine ni tako jasno ločeno, ampak obe organizaciji pogosto skupno nastopata⁵⁹, hkrati pa sta si tudi konkurenčni. Seveda pa je DSS javnopravni subjekt, ZSM pa oseba zasebnega prava (društvo).

DSS ureja vsa področja manjšinskega življenja, od političnega nastopanja do gospodarstva, kulture, izobraževanja, čezmejnega sodelovanja, skrbi pri organiziranju duhovne oskrbe itd.⁶⁰ Samoupravne skupnosti so neposredni sogovornik madžarske vlade, kar jim daje velik pomen.⁶¹ V skladu z novo zakonodajo je DSS na volitvah leta 2014 in 2018 postavila tudi svojo volilno listo, za izvolitev t. . narodnostnega zagovornika v madžarskem parlamentu (če manjšinska lista prejme 10.000 glasov izvoljeni postane polnopravni poslanec, v nasprotnem primeru pa član parlamenta, ki ima pravico do razpravljanja, ne pa tudi glasovanja – slovenska

⁵⁷ Katalin Munda Hirnök, Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let. Razprave in gradivo 35, 1999, str. 62.

⁵⁸ Franci Just, Besede iz Porabja, besede za Porabje, 2003, str. 32-33 in Franci Just, Porabje, 2009, str. 130 in 185.

⁵⁹ Jože Hirnök, Poročilo o 4-letnem delovanju Zveze Slovencev na Madžarskem 2006-2010. Porabje 43, 2010, str. 3-4 in 9-10.

⁶⁰ Franci Just, Porabje, 2009, str. 8 in Katalin Munda Hirnök, Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let. Razprave in gradivo 35, 1999, str. 63.

⁶¹ Katalin Munda Hirnök, Kratka ocena položaja Slovencev na Madžarskem, 1999, str. 3.

skupnost na Madžarskem je premajhna, da bi izvolila poslanca, izvoli pa narodnostnega zagovornika). To je obakrat postala Erika Koles Kiss.

Za razliko od ZSM, ki je običajno sredstva od madžarske države dobivala le preko prijavljanj na razpise, je DSS kot osrednja manjšinska organizacija financirana neposredno in razpolaga s precej višjimi zneski. S tem denarjem financira številne dejavnosti manjšine (šolstvo, kulturo, medije). Od zadnje reforme DSS upravlja tudi narodnostne šole, preko samouprave poteka tudi priprava volilne liste za zastopnika narodnosti v budimpeškem parlamentu. Glede financiranja, se stvari sicer postopoma spreminjajo. ZSM dobiva od leta 2013 preko DSS finančna sredstva za delovanje, torej se vse bolj financira tudi od madžarske države.⁶²

2.4. Hrvaška

Po demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške je prišlo do nove pomladi društvenega življenja Slovencev na Hrvaškem. Večina danes delujočih društev je bila ustanovljena po letu 2001. Danes na Hrvaškem deluje 16 slovenskih kulturnih društev, ki so povezana v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem (ZSDH) ter še dve gospodarsko usmerjeni društvi. ZSDH je hkrati kulturna zveza in tudi nekakšno politično zastopstvo manjšine. Slovenska manjšina pravega političnega zastopstva ne premore in je vse organizirano na društveni osnovi. Nekaj časa je bilo pet slovenskih društev, ki delujejo v Istri, ločeno povezanih še v Unijo Slovencev županije istrske, a je le-ta kasneje zamrla.⁶³

Obdobje po drugi svetovni vojni je zaznamovalo delovanje predvsem dveh društev, največjega v Zagrebu (Slovenski dom) in manjšega, a redno delujočega na Reki (KPD Bazovica). Ob osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške so bila na Hrvaškem uradno registrirana tri društva, poleg pravkar omenjenih dveh še Triglav v Karlovcu.⁶⁴ Od takrat dalje pa število slovenskih društev konstan-

⁶² Kot primer navedimo, da sta leta 2016 za obnovo Slovenskega kulturno-informacijskega centra obe državi prispevali finančna sredstva v enaki višini. Za redno delovanje kulturne in neprofitne dejavnosti tega centra je sedaj vzpostavljeno tudi zagotovljeno financiranje s strani Madžarske (USZS 2016).

⁶³ Karmen Medica, Slovinci v hrvaški Istri od Unije Slovencev za županijo istrsko do prvega organiziranega društva Slovencev v hrvaški Istri. Razprave in gradivo 46, 2015, str. 196-205; Katarina Pajnič, Struktura in položaj Slovencev na Hrvaškem, 2006 in Dejan Valentincič, Primerjava pravnih zaščit in organiziranja slovenskih manjšin v sosednjih državah, 2012, str. 218-222.

⁶⁴ Vera Kržišnik-Bukić, Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem, v Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnok, Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi, 2016, str. 151.

tno narašča. Leta 1992 so se društva povezala Zveza Slovencev na Hrvaškem, ki se je nato leta 1996 preimenovala v Zvezo slovenskih društev na Hrvaškem, sedež pa je bil z Reke prenesen v Zagreb. Njen prvi predsednik je postal Vinko Žibert, tedanji predsednik slovenskega društva Bazovica na Reki, zato je imela tudi zveza na začetku sedež na Reki. Po statutu je predvidena selitev v Split in na Reko, a sta tam delujoči društvi leta 2004 in 2008 to zavrnila. Sedež ZSDH se je iz Zagreba na Reko znova preselil leta 2018, ko je predsedovanje ZSDH prevzela Barbara Riman, sicer članica društva Bazovica na Reki.⁶⁵ Med leti 1996 in 2018 je ZSDH predsedoval Darko Šonc iz Zagreba.

Šonc je bil dolgoletni predsednik ZSDH. V tem času je bil štiri mandate tudi član Sveta za narodne manjšine Republike Hrvaške, do leta 2015 kot zunanji član vključen tudi v saborski Pododbor za pravice narodnih manjšin, ki deluje v okviru parlamentarnega Odbora za človekove pravice in pravice narodnih manjšin. Ob enem je tudi član Sveta za Slovence v zamejstvu pri Vladi Republike Slovenije. Neuspešno se je potegoval tudi za poslanca v hrvaškem saboru.⁶⁶ Narodne manjšine na Hrvaškem imajo zagotovljenih osem poslanskih mest v saboru. Slovenci poslanca izvolijo skupaj z Albanci, Črnogorci, Makedonci in Bošnjaki. A ker sta bošnjaška in črnogorska skupnost številčnejši od slovenske, je poslanca do sedaj vedno izvolila ena izmed njiju. Slovenci so se tako prvih nekaj volitev neuspešno potegovali za zastopnika v saboru, nato pa, ker je bilo očitno, da Slovenec ne more biti izvoljen, tega niti niso več poskušali. Pri Slovencih na Hrvaškem je torej zagotovljen poslanec le navidezna, ne pa tudi dejanska pravica.⁶⁷

Za način organizacije in pomen društev lahko rečemo, da je delovanje veliko bolj podobno slovenskim zdomskim in izseljenkim skupnostim po Evropi, kot pa manjšinskim organizacijam v ostalih državah. Na Hrvaškem je avtohtono slovensko skupnost in priseljence iz Slovenije težje ločiti. Poleg kulturnih dejavnosti (pevske zbori, dramske skupine, plesne in folklorne skupine, literarne skupine in knjižnice – društva imajo običajno sekcije, kultur-

⁶⁵ Cveto Šušmelj, Skupščina Zveze slovenskih društev na Hrvaškem je izbrala novo predsednico, predsedstvo in nov sedež na Reki, Planika 203, 2018, str. 5.

⁶⁶ Vera Kržišnik-Bukić, Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem, v Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnok, Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi, 2016, str. 157.

⁶⁷ Dejan Valentinčič, Slovenska manjšina na Hrvaškem, Koledar Mohorjeve družbe Gorica za leto 2018, 2017, str. 74-77.

ne dejavnosti so absolutno prevladujoče, v preteklosti je bil večji poudarek tudi na humanitarni in podporni sferi) društva skrbijo tudi za dopolnilni pouk oziroma tečaje slovenskega jezika.⁶⁸

Tudi Slovenci na Hrvaškem imajo pravico do svojih samouprav. Ustavni zakon o pravicah narodnih manjšin daje manjšinam pravico do ustanovitve svetov za narodne manjšine, ki imajo vlogo spodbujanja sodelovanja v javnem življenju in izražanja interesov. Sveti so bili prvič izvoljeni leta 2003 (oziroma 2004 na ponovljenih volitvah), drugič 2007, tretjič 2011, četrtrič pa 2015. Slovenska manjšina do sedaj še nikoli ni v celoti izrabila svojih pravic glede izvolitve svetov. Sveti slovenske narodne manjšine so bili izvoljeni na nivoju županij, občin in mest. V županiji, kjer živi 100 Slovencev, imajo pravico do izvolitve svojega individualnega predstavnika v svet, v županijah kjer jih živi nad 500 (in v občinah kjer jih živi nad 200), pa imajo Slovenci pravico do izvolitve svojega sveta. Leta 2015 (za mandat do 2019) je bilo izvoljenih 9 svetov (4 županijski in 5 mestnih oz. občinskih – skupno 168 članov) in 14 predstavnikov (5 v županijah in 9 v mestih oz. občinah), neizrabljena pa je ostala še možnost izvolitve 2 svetov in 6 predstavnikov.⁶⁹

Svet za slovensko narodno manjšino je član Sveta narodnih manjšin v Republiki Hrvaški, ki ima precejšen vpliv na manjšinsko politiko države in tudi deli finančna sredstva. Slovenski predstavnik v svetu je Darko Šonc. Šonc je bil donedavna hkrati tudi predsednik Zveze slovenskih društev na Hrvaškem, tako da se oba segmenta predstavnštva manjšine tukaj prepletata.

Med leti 2005 in 2007 so bili sveti in predstavniki slovenske narodne manjšine povezani v Koordinacijo svetov in predstavnikov slovenske narodne manjšine v Republiki Hrvaški. Predsednik koordinacije Darko Šonc je nato v prvem mandatu postal tudi član Sveta za narodne manjšine RH, ki je ključno telo za manjšinsko problematiko na Hrvaškem. Šonc je bil za člana sveta nato s strani vlade imenovan tudi v nadaljnjih mandatih, od 2007 do danes. Koordinacija pa po letu 2007 ni bila več vzpostavljena.⁷⁰ Nacionalni svet za slovensko manjšino, ki bi bil krovno telo, pa torej ne obstaja.

⁶⁸ Dejan Valentinčič, Slovenska manjšina na Hrvaškem. Koledar Mohorjeve družbe Gorica za leto 2018, 2017, str. 74-77 in B. Riman, 130 let slovenskega združevanja na Hrvaškem, v Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök, Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi, 2016, str. 281.

⁶⁹ VNM, Organiziranost Slovencev na Hrvaškem, 2018; Vera Kržišnik-Bukić, Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem, v Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök, Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi, 2016, str. 157.

⁷⁰ VNM, Organiziranost Slovencev na Hrvaškem, 2018.

3. Empirična raziskava

Vidimo torej, da ima vsako od štirih slovenskih zamejstev svoje specifične glede manjšinske organiziranosti. Skupno vsem pa je, da se znotraj skupnosti pojavljajo dileme in kritike o primernosti takšne organiziranosti.

3.1. Kritike in pomisleki

Iz do sedaj zapisanega lahko opazimo, da imata slovenski narodni skupnosti na Madžarskem in Hrvaškem tudi javnopravno organiziranost – samouprave, medtem ko v Avstriji in Italiji vse poteka na nivoju civilnega prava. Takšna zvrst organiziranosti, to je kot civilna družba, manjšino po mnenju koroškega Slovenca Pippa zagotovo degradira. Poleg simbolnega, pa je po njegovem problematična tudi praktično. Pipp se je pred tako dobrim desetletjem v slovenskem Državnem zboru spraševal: »Kakšno možnost ima narodna skupnost, ki je organizirana na ravni društvenega prava, z društvu kot je čebelarstvo ali društvo slovenskih planšarjev ali podobno?«. ⁷¹ Brezigar navaja izjavo enega izmed sogovornikov, da »v Rimu nihče ne pozna naše skupnosti in njenih voditeljev«. ⁷²

Nobenega dvoma ni, da je zdajšnji sistem plod pretekle organiziranosti. Eden izmed intervjuvancev je bil zelo oster do Jugoslavije, za katero je dejal, da jo je zanimala le ideologija. Pravi, da so v zamejstvu iskali svoje podpornike in zaveznike, ne pa narodnega telesa. Nasprotna stran se je bila po njegovem pravzaprav prisiljena sama organizirati kot antipod, da ne bi bilo vse podrejeno komunistični ideologiji. Drugi sogovornik opozarja, da je veliko težavo predstavljalo tudi financiranje iz Jugoslavije – pravi, da so se manjšinski predstavniki tako odlepili od baze, saj so se takoj počutili nekakšna elita in živeli v svojem svetu. Ob enem pa sta jih Italija in Avstrija videli kot nekakšne komunistične agente in je bilo politično predstavništvo zato bistveno manj učinkovito. Oba pa se strinjata, da je bil ključen neuspešen prelom v času osamosvojitve Slovenije. Eden dobesedno pravi:

⁷¹ Božo Marinac, Slovenci na tujem: Povezovalni faktor narodne zavesti, ne notranjepolitično breme, v Gorazd Bajc, Pre-misliti manjšino, 2008, str. 265-266.

⁷² Sara Brezigar, Model za celovito oceno stanja in razvojnih perspektiv narodnih manjšin ter njegova aplikacija na slovensko narodno manjšino v Italiji, v Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök, Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi, 2016, str. 23.

Bivši komunisti so si v strahu, da bi Demos preveč posegal v manjšinsko organiziranost in ukinil privilegije, spomnili trditve, da je manjšina subjekt. Torej sama odloča o sebi. Demos je na to nasedel, finančno sicer začel financirati vsake pol, ne kot prej, enim vse, drugim nič, ni pa šel v strukturno reformo.

Čeprav velja, da naj bi krovne organizacije v zadnjih letih postale bolj kooperativne, je med izjavami intervjuvancev, ki so bili bližje drugim organizacijam jasno videti, da sinergije ni, ampak nezaupanje in očitki narekujejo stališča. En intervjuvanec je tako zagovarjal stališče, da SSO sploh ni krovna organizacija, ampak le SKGZ. Kot argument je navajal, da mora organizacija pokrivati vse spektre manjšinskega delovanja, kar pa SSO ne. Drugi intervjuvanec ločeno pravi, da je SSO zelo problematiziral krovnost in deljenje denarja, dokler jih Slovenija ni priznala. »Tudi demokratične volitve so omenjali, od kadar so priznani in prejemajo denar, pa je očitno vse v redu«. Tretji intervjuvanec pa je izpostavil obratni vidik:

Pri SKGZ gre pač pa prebrisane mačke, z vsemi žavbami so namazani. Njihov odnos do SSO, predvsem v novejšem času, ima predvsem dva cilja. Prvi je, da bi jih radi spravili v partnerstva pri Stadionu 1. maj pri Sv. Ivanu pri Trstu in podobni infrastrukturi, da naložijo še njim stroške. A oni imajo finančno zaledje, SSO bi pa obubožal. Dejstvo pa je tudi, da nimajo vsebin, zato vabijo poleg v Trgovski dom in podobno, ker prostorov nimajo s čim napolniti. Veliko dirigentov imajo, zbora pa ni. Da ne niti govorimo o tem, da hočejo krovno organizacijo, zdaj ko jim je zmanjkal denar iz družbene lastnine in bi se radi polastili prispevkov, ki jih iz obeh držav dobivata obe krovni. Ne izključujem pa, da so pri SSO tako naivni, da bodo na to pristali, oni bodo peli in plesali na prireditvah, SKGZ bo pa vse upravljal.

Drugi sogovornik situacijo vidi sorodno, le da meni, da je ključno. finančna moč SKGZ slabi in zato spreminjajo pristop v manjšini. »Njihov glavni cilj je, da skočijo prispevki 50:50, kot so sedaj«, pravi.

Sorodni in enako ostri so tudi medsebojni očitki na Koroškem. En intervjuvanec je tako za eno izmed krovnih organizacij dejal takole: »ZSO se obnaša, kot bi živela sredi Kube. Vodstvo volijo po

nekem delegatskem sistemu, ki je totalno netransparenten«. Kritičen je tudi do SKS ter obnašanja NSKS v tej zadevi:

SKS ne bi bilo, če NSKS zaradi personalnih zamer ne bi dal na stranski tir enega izmed predstavnikov, tudi bivšega predsednika. Zdaj večni predsednik SKS takrat sam ne bi imel moči tega narediti. Tako pa ga je podprl še ta gospod ter nekaj drugih, takih, ki drugje enako niso mogli biti tako v ospredju, kot bi želeli in tako imamo še večjo razcepljenost. SKS je organizacija po volji Dunaja in Ljubljane, skrbi, da je manjšina še bolj razcepljena ter da se oblasti lahko vedno izgovarjajo na neenotnost.

Problematiziral je tudi volilno udeležbo pri NSKS, ki edina vodstvo izbira neposredno. »Če se jim volitev udeleži 2000 ljudi, kakšna krovnost pa je to«. Drugi intervjuvanec pa je izpostavil, da je to veliko primernejše kot delegatski sistem. Paradoks posrednega članstva je slikovito kritiziral takole:

Čeprav sem bil aktiven v NSKS sem kar trojni član ZSO. Aktiven sem namreč v treh lokalnih društvih na terenu, ta so člani SPZ73, SPZ pa članica ZSO. Ko ZSO preko aktivnih v društvih predstavlja koliko članstva ima, štejem jaz za tri ljudi. To je ja noro. Zakaj pa sem aktiven v teh društvih? V vasi kamor sem se priženil in sosednjih so pač bila ta društva in verjamem, da je kultura po vaseh ključna, zato sem se ja včlanil.

Tudi sogovorniki z Madžarske in Hrvaške so izražali pomisleke, zakaj so krovne prav organizacije (oz. zveze), ki so. Oba hrvaška intervjuvanca sta bila enotna v oceni, da društva živijo dokaj samostojno življenje in je povezovalna vloga ZSDH majhna. Eden je pri tem pripomnil: »In zdi se, da obojim bolj ustreza tako«. Drugi intervjuvanec pa je imel pomisleke tudi ali gre pri ZSDH za kulturno ali politično organizacijo. Opozarja, da so društva kulturna, zveza pa sedaj nastopa tudi kot politični zastopnik, predvsem ker je (donedavni) predsednik zastavil tako. Del izjave citiramo:

Boljše bi bilo, če bi to opravljali nacionalni sveti, zveza pa naj bo kulturna, da se ne meša tole. A kaj ko svetov sploh nismo bili sposobni na mesto spraviti, to je vse na pol. Fakt pač je, da

⁷³ Slovenska prosvetna zveza, ki povezuje kulturna društva. Poleg SPZ deluje tudi Krščanska kulturna zveza (KKZ), ki povezuje kulturna društva na drugem ideološkem polu (številka društva so sicer včlanjena v obe zvezi), ki pa ni formalna članica NSKS, ampak ju povezujejo le nazorska vprašanja.

je 98 % Slovencev na Hrvaškem popolnoma folkloriziranih, le tole zmoremo.

Glede Madžarske je imel prvi intervjuvanec pomisleke predvsem, kakšna je relacija med ZSM in ostalimi društvi. ZSM je namreč organizirana kot društvo, prav enako kot ostala društva. ZSM pa ima nato še svoje kulturne izseke in sekcije, ima pa individualno članstvo, ki ni formalno vezano na društva: »Zakaj bi bilo društvo z 120 člani zastopniško za vse Slovence v Porabju?«. Sporno se mu zdi, da potem ZSM kot krovna organizacija daje mnenja, koliko denarja naj kdo dobi. Ob tem dodaja: »Res je sicer, da se nihče kaj veliko ne pritožuje, ker je denarja dovolj za vse«. Drugi je do tega še bolj kritičen:

Problem je, ker je so vsi ti poklicni Slovenci in tudi prejemniki sredstev za društva zelo omejena in zaprta enklava. V društvih sicer je nekaj širši krog, ki jim pri ohranjanju kulture preko ljubiteljskih dejavnosti finančna podpora prav pride. Lahko bi jo sicer bolje optimizirali. Kar se pa tiče teh struktur, kjer se obrača več denarja in so tudi zaposlitve, pa če nisi na liniji, si takoj odžagan. Marsikdo se je zato tudi oddaljil od Slovencev, ker so mu preprosto dali vedeti, da je odveč. Drugi pa pač nadaljujejo oz. nadaljujemo kot samostojni strelci, po svojih močeh in zaradi svojih idealov.

Prvi intervjuvanec vidi težavo tudi v tem, da je politični sogovornik slovenskih oblasti ZSM, madžarskih pa DSS. »Ene pametne linije tako ne more biti, sogovornik bi moral biti eden, z eno politiko in cilji, zdaj pa je prerivanje in levica ne ve kaj dela desnica in obratno.«

Glede zaprtosti struktur in zaposlovanja po družinskih in prijateljskih ključih so kritike prihajale tudi iz ostalih držav. V Italiji nam je tako eden izmed intervjuvancev govoril o »kaviar Slovenih«. Tako njega kot drugega sogovornika moti, da se v uradih pojavljajo vedno isti priimki ter da zaposleni sploh niso vpeti v manjšinsko življenje, jih ni na prireditve itd.

Takšnih kritik, sploh tako ostrih, sicer ne delijo vsi. En sogovornik nam je o krovnih organizacijah tudi govoril kot o »hrbtenici skupnosti«, brez katerih bi takoj vse popustilo. Ker so se kritike na račun krovnih organizacij v zadnjih letih razplamtele, so jih v brani vzeli tudi že javno. Predsednik Združenja slovenskih športnih

društev v Italiji Ivan Peterlin je tako v enem izmed svojih govorov dejal:

Komu na čast toliko gnoja na račun SKGZ in SSO? Če nam je vseč ali ne, skoraj vse, kar pri nas leze in gre, leze in gre v okvirih SKGZ in SSO! Očitno je velikanski večini naših ljudi vseč, da se množično včlanjujejo preko svojih dejavnosti v društva, ta v zveze in zveze ali združenja v krovni organizaciji. /.../ Naj bo to vseč ali ne, odbore volimo na javnih občnih zborih, /.../ vse je v rokah članstva, ki ima pravico do volitev /.../.⁷⁴

Podobno je v svojem govoru ob drugi priložnosti trdil tudi Aldo Rupel:

Spregovoril je tudi o večkrat žaljivem odnosu do krovnih organizacij in pričakovanju, da bosta kot čarodejki rešil vse težave narodne skupnosti: ko pa nekaj rešijo, na primer vprašanje slovenščine v odnosih do javne uprave, ju mnogi kritiki puščajo na cedilu. Krovne organizacije so s članicami civilna družba v odnosu do državnega in deželnega ustroja, v njunem okolju pa lahko obstaja učinkovita civilna poddružba.⁷⁵

Spregledati ne smemo niti raziskave Brezigar in Vidau o krovnih organizacijah SKGZ in SSO, ki sta jo opravili za Drugo deželno konferenco o zaščiti slovenske jezikovne manjšine. Za raziskavo sta ubrali obraten pristop kot je v tem članku, intervjuvali sta 16 oseb, ki so bodisi izvoljeni politični predstavniki, ali predsedniki oz. direktorji primarnih slovenskih organizacij in ustanov, predstavnic predstavniškega telesa in tri novinarje slovenskih medijev. Razumljivo so bili ti, ki so aktivni del struktur do organizacijskega vidika manjšine manj kritični, a so kljub temu izrazili kar nekaj pomislekov in predlogov. Manjšinsko organiziranost so opredelili kot danost, ki se težko spreminja. SKGZ in SSO naj bi bili po njihovem večinskem mnenju izraz družbeno-političnih procesov v povojnem obdobju in ideoloških razlik. Kritični so bili do procesov odločanja znotraj krovnih organizacij. Kot sta strnili avtorici, naj bi si želeli več »demokracije«, ki naj se kaže tudi z doslednejšim vključevanjem izvršnih odborov in članic v obravnavo ključnih vprašanj skupnosti. Kot moteče so izražali tudi pomanj-

⁷⁴ Ivan Peterlin, "Razmišljanja o naši zamejski stvarnosti", Slošport, 2014.

⁷⁵ Barbara Ferluga, Tudi v dežju topel spomin na junake, Primorski dnevnik, 2017.

kanje jasne meje med politiko in civilno družbo. Ob tem pa so izpostavili tudi, da sta krovni organizaciji odraz slovenske narodne skupnosti v Italiji v mejah sodobne družbe, kjer se itak nekateri posamezniki ne prepoznajo v ničemer. Po mnenju enega izmed njenih intervjuvancev naj bi SKGZ in SSO v manjši meri predstavljala celotno slovensko skupnost v Italiji, saj v primerjavi s preteklostjo (ko se je večina njenih pripadnikov opredeljevala za eno ali drugo opcijo) danes veliko Slovencev v Italiji ni včlanjenih v nobeno organizacijo.⁷⁶

To pa ni prva raziskava, ki se je ukvarjala s temi vprašanji. Omenimo še zbornik *Pre-misliti manjšino* (ur. Bajc et al 2008), kjer so zbrana številna odkrita in kritična stališča o politični neenotnosti in (ne)organiziranosti Slovencev v Italiji.⁷⁷

Pričujoči članek je še posebej aktualen ker je v vseh štirih državah pred kratkim prišlo do zamenjav na vrhu zastopniških organizacij, oziroma se to obeta v kratkem. v bližnji prihodnosti obetajo nekatere personalne spremembe na vodilnih mestih določenih zastopniških organizacij. Pri ZSDH je do spremembe na vrhu že prišlo, ko je sredi lanskega leta na predsedniškem mestu Darka Šonca zamenjala Barbara Riman. Spomladi so volitve izvedli tudi pri NSKS, predsednik je ostal Zdravko Inzko. SSO je jeseni izvolil nov Izvršni odbor, ta pa je na predsedniškem mestu za drugi mandat potrdil Walterja Bandlja. Da na prihajajočih kongresih v prvi tretjini leta 2019 ne bosta več kandidirala pa sta napovedala tudi dolgoletna predsednika ZSO Marjan Sturm in SKGZ Rudi Pavšič. Jože Hirnök pa je tudi napovedal, da letos ne bo več kandidiral za predsednika ZSM.

Očitki o strukturi organiziranosti se zelo prepletajo tudi s kritičnimi pogledi na konkretne osebe, ki določene organizacije vodijo. Zelo podobni so očitki v vseh štirih primerih glede preglednosti zamenjav. Intervjuvanec iz Italije pravi:

Takšna, kot se situacija pri nas, ne more voditi drugam, kot v katastrofo za manjšino. Iz organizacije sem se umaknil prav zato ker je predsednik kot Tito, za skorajda vse večne čase. In zdaj, po več kot 20 letih na vrhu je začel trobiti okoli da potrebu-

⁷⁶ Sara Brezigar in Zaira Vidau, Predstavnštvo slovenske manjšine – zastopstvo in zastopanost. Razmislek o izboljšanju politične participacije Slovencev v Italiji, v: Adriana Janežič in Devan Jagodic, D., Druga deželna konferenca o zaščiti slovenske jezikovne manjšine, 2017, str. 91-114.

⁷⁷ Gorazd Bajc et al, *Pre-misliti manjšino*. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir, 2008.

jemo strategijo za prihodnost. Ja, kaj pa je delal 20 let? Naj vrne vse plače torej, če ni imel nobene strategije! Ampak mislim, da vse bolj ve, da mu ne preostane drugega, kot da stopi v drugo vrsto. Kje pa so sedaj glede tega problemi. Prvič, da bo ostal v drugi vrsti, pred penzijo se zagotovo ne bo odpovedal privilegijem in plači. To ljudi odbija od organizacije in tudi manjšine! Drugič, če se ozremo okoli, se že točno ve, katerih nekaj ljudi je možnih naslednikov. Kakšna demokracije je to, to je fevdalizem! In tretjič, veliko mi je povedalo dejstvo, ko se pred kratkim zaposlili novega mladeniča v strukturi. V narodni skupnosti ni bil nikoli posebej aktiven, posebej sposoben po mojem tudi ni, v svojih govorih razkraja narodno zavest, ljudje ga pa itak niso izbrali, kot je vedno tako. Njegova referenca: ideološka nit bo ostala, dogmatično sprejme da je organizacija prava, zdaj pa bo še finančno zabetoniran, da bo držal te pozicije. Ko pa pomisliš, da so te strukture, v konkretnem primer naš edini dnevni časopis, dali službo njegovi puncu in da je tudi ona ideološko prava, vse to ne morem poimenovati drugače kot mafija. To je povsem drugačna organizacija od take, kot sem mislil, da sem se ji pred leti idealistično pridružil. Ni čudno, da ko se pogovarjaš z ljudmi po vaseh, šagrah, osmicah in okoli, kot največji problem manjšine vidijo te koritnike. Ne večinski narod, ne večinski politiki, ne globalizacija, največji sovražnik manjšine in razlog za asimilacijo so krovniki.

Zelo podoben očitek je bilo slišati iz ust intervjuvanca iz Koroške:

Naš eden in edini, ki si misli, da že tri desetletja je edini, ki lahko vodi organizacijo je glavni razlog, da upadajo številke med koroškimi Slovenci. Gotovo je bolj zaslužen za to kot Haider. Vedno spet mi pravijo ljudje, ne grem na društvene prireditve, dokler je društvo včlanjeno v kulturno zvezo, ta pa v politično. S tem ko bi ploskal gledališki igri ali zboru tam, ploskam temu, da se on brati s Heimatdienstom in da brez biti izvoljen dobi plačo, ki je velika za tri moje. Zdaj očitno le ugotavlja, da ga je čas že desetkrat povozil in mogoče se bo umaknil. A kako? Kar naenkrat namesto njega nastopa nek mladenič, ki ga je sam imenoval v več odborov in mu trasira pot. Prestolonaslednik! To se je dogajalo le v kraljevinah in danes v Severni Koreji. Takšna dva pa ja nista v stanju predstavljati narodne skupnosti.

In potem ta mladenič še na vsak problem o narodni skupnosti odgovori, kako je to v skladu s socialistično razlago. Torej cel narod zreduciraš na eno ideologijo. To je recept za propad.

Tudi na Madžarskem in Hrvaškem se obetajo spremembe. Glede tamkajšnjih dinamik so vsi štirje intervjuvanci izrazili zelo podobne skrbi: da dogajanje ni transparentno, da bodo nasledniki že v naprej določeni v ozkem krogu in vodstvo ne bo odraz manjšinske stvarnosti (intervjuji so bili prvič izvedeni še preden se je vodstvo ZSDH zamenjalo).

Kot je navedeno v Valentinčič⁷⁸ obstaja tudi občutna kritika mlajše generacije do zastopstva manjšine in političnih stališč starejše generacije na čelu krovnih organizacij. Na Koroškem se je to najbolj pokazalo v času t. i. kompromisa o dvojezičnih napisih, ko je združenje slovenskim manjšinskih organizacij SMO sprejelo izjavo »Ali se lahko Inzko, Šturm in Sadovnik v našem imenu odpovedo slovenščini kot uradnemu jeziku? Ne!«. ⁷⁹ Širše pa se ponavljajo kritike, da organizacije vodijo nad 50 let stari moški, ki so svoja stališča izoblikovali v 70. letih prejšnjega stoletja in nanje še vedno vplivajo zamere iz tistega časa. Tudi v tem kontekstu se ponavljajo kritike, da manjšinski predstavniki niso izvoljeni in naj bi bili legitimni le, ker jim to priznavajo države oblasti, ne pa narodna skupnost. ⁸⁰ Podobne kritike glede krovnih organizacij se pojavljajo tudi med mladimi pripadniki slovenske manjšine iz Italije: da krovne organizacije niso demokratično legitimirane, da bi bilo potrebno ustvariti enotno politično zastopstvo, da mlade moti ideološka razdeljenost starejše generacije in netransparentno financiranje ter da naj bi znotraj skupnosti beseda mladih premalo veljala. ⁸¹

Nikakor pa ne gre za kritičnost glede sistema zastopstva in stanja v krovnih organizacijah le pri posameznikih, ki so umaknjeni iz odločevalskih struktur, ampak polemike obstajajo tudi med samimi predstavniki. A to bi bila tema že za en cel članek.

⁷⁸ Dejan Valentinčič, How do Young Members of Slovenian Minorities in the Neighbouring Countries See Their Future, *European Perspectives* 1 (8), str. 93-110.

⁷⁹ Id, str. 102.

⁸⁰ Id, 102-103, po Peter Ošlak, Mladina koroških Slovencev o svoji identiteti. *Novice* 6, 2013, str. 2-3; Po napisih nov izziv: reforma struktur, ORF, 2013 in Petra Rajk, »Sem koroški Slovenec in ponosen na to«, *Družina*, 2013.

⁸¹ Dejan Valentinčič, How do Young Members of Slovenian Minorities in the Neighbouring Countries See Their Future, *European Perspectives* 1 (8), str. 105, po XII. Vseslovensko srečanje Slovencev v zamejstvu in po svetu v Državnem zboru 2013.

3.2. Predlogi za spremembe in rešitve

Pri predlogih za sistemske spremembe se kot najprimernejše najpogosteje omenja vsaj neposredno izvoljeno vodstvo krovnih organizacij, ali neposredno izvoljeno enotno manjšinsko predstavništvo. Poleg dilem, kako takšne volitve ustrezno organizirati, se pojavljata glede tega predvsem dva pomisleka: (1) da bi to pomenilo tudi preštevanje manjšine, kar bi države, kjer manjšinci bivajo negativno izkoristile; in (2) pri manjšini je obstoj opozicije znotraj zastopstva bistveno bolj dekonstruktiven, kot je to v običajni politični skupnosti.

Oba pomisleka lahko označimo za do določene mere upravičena, a nikakor ne nepremagljiva. Glede preštevanja manjšine lahko opozorimo, da se na to sklicujejo predvsem predstavniki, ki zadnja leta svojo agendo gradijo na poudarjanju pomena dobrih odnosov med večinskim in manjšinskim narodom. V takšni situaciji, kot jo promovirajo, to torej ne bi smel biti več problem. Seveda pa je z načinom izvedbe volitev ter ustrezno objavo ter neobjavo podatkov v vsakem primeru lažje obvladati, potrebno pa bi bilo biti zelo premišljen. Glede tveganosti opozicije pa lahko rečemo, da je situacija sedaj daleč od idealne – krovne organizacije imajo tudi sedaj pogosto različna stališča, kar po naši oceni tako države, kjer slovenske manjšine živijo, kot matična država lahko tudi izkoriščajo⁸², ko jim to ustreza. Ob tem pa enako težo dajejo vsem organizacijam, čeprav je jasno, da njihovo zaledje ni enako. Ob demokratičnem zastopstvu bi bilo jasno, katera stališča in pristopi imajo večinsko podporo in to bi torej državnim politikom otežilo izmikanja.

Vprašanje, kako takšne volitve izvesti, pa mora seveda biti vprašanje širšega razmisleka. Državni zbor Republike Slovenije je v 3. odstavku 1. točke 3. poglavja Resolucije o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije leta 1996 sprejel sledeče določilo:

Republika Slovenija priznava avtonomnost in politično subjektiviteto avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah. Republika Slovenija pozdravlja prizadevanja manjšinskih političnih organizacij v posameznih sosednjih državah za de-

⁸² Nobena od teh pa seveda ni edina partnerka v odnosu in spremembe brez širše volje in soglasja niso preproste.

mokratsično izvoljeno skupno zastopstvo. Podpira tudi napore za zajamčeno zastopstvo predstavnikov avtohtonih manjšin v zakonodajnih in drugih političnih ter upravnih telesih.

Slovenski uradni organi tega nikoli niso postavili za svojo prioriteto, krovnim organizacijam pa to tudi očitno ni bilo v interesu. Najbližje temu je bil NSKS. Pomembno prelomnico v njihovem delovanju pomenita dve programski resoluciji, sprejeti leta 1989, ki sta nastali po tem, ko je bil za deželnega glavarja izvoljen Jörg Haider. Takrat so se prvič jasno zavzeli za enotno manjšinsko organizacijo, kar tudi danes postavljajo v ospredje. Ker do skupnega zastopstva ni prišlo, je NSKS leta 1995 spremenil svoja pravila in v organizaciji so izvedli prve neposredne volitve vodstva (to je edina krovna organizacija, kjer vodstvo vodijo neposredno). Od takrat obstaja Zbor narodnih predstavnikov, ki je nekakšen parlament NSKS, ko so okoliščine primerne pa volijo tudi predsednika organizacije, sicer pa ga imenuje ZNP. Možnost voliti so imeli vsi koroški Slovenci, torej tudi tisti, ki niso bili člani NSKS, če so dopolnili 15 let in so se prištevali k slovenski narodni skupnosti. Volijo ZNP (s predsednikom ima 48 članov, ki so izvoljeni za 4 leta), ki nato voli predsedstvo in odbore, razen predsednika NSKS, ki je voljen neposredno.⁸³ Zadnjih volitev leta 2018 se je udeležilo 1.822 oseb, predzadnjih leta 2014 pa 2.620 oseb.⁸⁴ Rudi Vouk v javnem pismu spominja, da čeprav so bili prvi signali po prvih neposrednih volitvah spodbudni, z izjemo peščice funkcionarjev, sta po njegovem že kmalu tako slovenska in avstrijska politika posvojili načelo *divide et impera*. Tako sta državi kljub volitvam (kot pravi Vouk z rekordno udeležbo) NSKS in ZSO obravnavali kot enakopravni in enakovredni, nato pa priznali še nastanek tretje organizacije. Čeprav je Vouk kritičen tudi do NSKS zaključuje, da bi ustavljanje novih organizacij strukture le še naprej slabilo.⁸⁵

Najprimernejši način za prehod na demokratično legitimacijo krovnih organizacij bi bil dogovor vseh zastopniških organizacij, da bi izvedle skupne volitve v skupen organ. Ker pa imajo vodstva organizacij do tega diametralno nasprotna stališča, bi to bilo mogoče le ob izraziti intervenciji Republike Slovenije (to pa bi imelo pozitivne in negativne plati). Poskusi, kot je ta od NSKS, da se

⁸³ Boris Jesih, *Med narodom in politiko*, 2007, 86-87.

⁸⁴ Janko Kulmesch, *Za seje ZNP in skupne sestanke z ZSO in SKS na podeželju*, *Novice* 32/33, 2018 str. 13.

⁸⁵ Rudi Vouk, R., *Odprto pismo ob 5. obletnici »memoranduma«*, 2016, str. 1-2.

sam odpre za celotno narodno skupnost bi bil uspešen le, če bi to sprejele in nagradile matična država in/ali država, kjer skupnost živi, čemur pa do sedaj ni bilo tako.

Obstajajo seveda tudi druge možnosti. Zdaj že pokojni znani podjetnik na Koroškem Franc Rutar je tako na primer predlagal skupno narodno zastopstvo, za katero bi kandidirali lahko le kandidati z znanjem obeh deželnih jezikov, volilno pravico pa bi imeli vsi prebivalci dvojezičnega ozemlja po šolskem zakonu iz leta 1945.⁸⁶ Šlo bi torej za nov organ oziroma organizacijo. Pri tem se seveda pojavlja vprašanje, kako bi sploh preverjali znanje obeh jezikov. V Italiji se je kot alternativo večkrat omenjalo skupščino vseh izvoljenih funkcionarjev – na državni, deželni in občinski ravni, do ukinitve tudi pokrajinski in rajonski (poslanci, župani, deželni in občinski svetniki). Ideja je zagotovo manj drzna kot prehod na neposredne volitve, a tudi odpira vrsto vprašanj o teži določenih izvoljenih predstavnikov (npr. ali imajo vsi enako težo, ali članstvo temelji na samoopredelitvi, ali določenih kriterijih – v tem primeru katerih, kdo jih določi, kaj če kdo ni pripravljen biti vključen itd). V Italiji je idejo izvoljenega zastopstva leta 2012 obudilo društvo Edinost pod vodstvom znanega borca za pravice manjšine Sama Pahorja. Ideja je dobila še dodatno veljavo, ker sta jo načelno podprla oba deželna svetovalca, Igor Gabrovec in Igor Kocijančič. Kljub temu je do realizacije ideje še daleč, ni namreč jasno, kdo bi sploh imel pravico voliti, niti niso jasne pristojnosti takšnega zastopstva. Društvo Edinost predlaga, da bi to bil posvetovalni organ, torej prave teže ne bi imel. Tudi donedavni deželni svetnik Stefano Ukmar je predlagal spremembe pri manjšinskem predstavištvu ter bil zelo kritičen, a širše podpore ni dobil.⁸⁷

Reforma manjšinskih struktur bi bila dobrodošla, če ne kar nujna tudi z vidika racionalizacije, sedaj namreč prihaja do številnih podvajanj. Eden izmed sogovornikov nam je komentiral, da zaradi tolikih vložkov v zidove ni denarja za vsebine in ljudi.

Ko sem predlagal, da ima en inštitut res dober projekt in naj se mu da nekaj dodatnega denarja, je bilo takoj potrebno dati denar še za drugi inštitut, mimo vsebine. Nekaterim je pač deljenje denarja zelo pomembno, ker dokler imajo pisker so pomembni, brez tega pa niso nič.

⁸⁶ Dejan Valentinčič, »Živeti v skladu z naravo«, Nedelja, 2012.

⁸⁷ Sandor Tence, »S člani SKGZ sem bil in sem še v odličnih odnosih«, Primorski dnevnik 69, 2018, str. 3.

Ob to dvojnost se je obregnil tudi donedavni odbornik za kulturo v Furlaniji Julijski krajini Gianni Torrenti, ki je dejal, da slovenska manjšina glede notranjih razmerij konservativna ter omenil problem dvojnosti.⁸⁸ Pipp je v prej omenjenem govoru dejal, da »to dvojnost, ki je nepotrebna in neučinkovita za manjšino samo, pa tudi za urejanje medsebojnih odnosov« s svojimi sredstvi vzdržuje Slovenija.⁸⁹ Da pa je združevanje lahko zelo boleče in neuspešno nam kaže primer združitve Našega tednika in Vestnika na Koroškem, kjer se poleg stalnih finančnih težav časopisa, organizaciji ne moreta sporazumeti o načinu njegovega upravljanja, zato je potrebno iti v takšne spremembe zelo premišljeno.

V že prej omenjeni raziskavi Brezigar in Vidau sta avtorici intervjuvance povprašali tudi o njihovih predlogih, kako reformirati organiziranost slovenske manjšine v Italiji. Avtorici navajata, da sogovornike moti neuresničevanje sprememb v strukturi in delovanju, ki bi manjšini omogočile, da bi zaživela skladneje s sodobno družbeno-politično situacijo. Eden izmed intervjuvancev je dejal, da je pogled slovenske narodne skupnosti v Italiji obrnjen predvsem navznoter, zaradi česar ni usklajena z družbo, v kateri živi. Med predlogi o zastopniškem organu Slovencev v Italiji, sta se iz predlogov intervjuvancev izkristalizirali dve prevladujoči ideji: parlament oziroma skupščina Slovencev v Italiji ali enotna krovna organizacija. Pri obeh možnostih pa so intervjuvanci poudarjali nujnost demokratične legitimacije takšnega organa. Pravijo, da bi volitve omogočile večjo in širšo participacijo pripadnikov slovenske manjšine, ki bi na tak način tudi prevzeli odgovornost za izvolitev svojega vodstva. Dileme pa so se pojavile, kako sestaviti volilni imenik Slovencev v Italiji. Pripadnost skupnosti bi lahko po mnenju enega intervjuvanca opredelili na podlagi kriterijev, kot so npr. njihovo izobraževanje v slovenskih šolah v Italiji, njihovo članstvo v slovenskih društvih ali izobraževanje njihovih otrok v slovenskih šolah v Italiji. Drugi sogovorniki so bili do takega sistema volitev skeptični, ker bi šlo za preštevanje pripadnikov slovenske narodne skupnosti, temu pa so ti vedno nasprotovali. Nekateri se mogoče ne bi želeli vpisati na tak seznam, ker bi se počutili izpostavljeni.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Božo Marinac, *Slovinci na tujem: Povezovalni faktor narodne zavesti, ne notranjepolitično breme*, v Gorazd Bajc, *Pre-misliti manjšino*, 2008, str. 265-266.

Da bi se izognili kateremukoli preštevanju, so nekateri intervjuvanci predlagali, da bi volilni imenik sestavljali že obstoječi člani v slovenskih društvih in organizacijah v Italiji, to bi bilo preprosteje kot sestavljanje volilnega imenika *ex novo*. Po njihovem mnenju gre za že opredeljen bazen volivcev, ki bi omogočil soudeležbo širokega kroga ljudi v procesih izbiranja svojih predstavnikov. En intervjuvanec je podprl zamisel, da bi bile v takem parlamentu soudeležene tudi slovenske šole v Italiji s profesorji in starši. Drugi sogovornik je razmišljal, da bi v takem parlamentu imeli krovni organizaciji SKGZ in SSO status, ki bi bil enakovreden drugim primarnim organizacijam ali pa bi se te lahko tudi razpustilo. Tretji pa je poudaril, da bi morala v primeru enotne krovne organizacije namesto parlamenta vodstvo izvoliti širša volilna baza, ne le njeni člani kot doslej, ki bi temu telesu dala legitimacijo, da predstavlja celotno slovensko skupnost v Italiji. Namen takšnega enotnega in demokratično legitimiranega organa, bi bila po mnenju intervjuvancev pripraviti program in vizijo delovanja slovenskih organizacij in ustanov, hkrati pa bi takšen organ imel večjo pogajalsko moč v odnosu z oblastmi.⁹⁰

Eden izmed intervjuvancev je bil sicer do možnosti za takšne posodobitve skeptičen:

Vprašanja zastopniških organizacij lahko odpre in doseže le Slovenija. V Sloveniji pa se nihče noče lotiti tega, ker bi morali biti načelni. To pa vsem smrdi. Raje ribarijo v kalnem. Poleg tega pa si niti ne predstavljam, da bi kdo v Sloveniji imel takšno politično moč, da bi to lahko uredil.

4. Zaključek

Namen tega članka ni ponuditi formule za izvolitev manjšinskega zastopstva, saj gre za kompleksno in občutljivo vprašanje, ampak izpostaviti različne argumente, dileme in polemike – nekateri se vlečejo že desetletja, druge so posebej aktualne v novejšem obdobju. Čeprav je bila empirična raziskava omejena, se je izkazalo, da so bili intervjuvanci dobro izbrani. Nekateri izjave so tudi ostre, a jih v imenu pravice do informiranja in svobode govora ne

⁹⁰ Sara Brezigar in Zaira Vidau, Predstavništvo slovenske manjšine – zastopstvo in zastopanost. Razmislek o izboljšanju politične participacije Slovencev v Italiji, v: Adriana Janežič in Devan Jagodic, Druga deželna konferenca o zaščiti slovenske jezikovne manjšine, 2017, str. 91-114.

cenzuriramo. V kolikor bo članek, ki nikakor ne ponuja odgovorov ampak le nakazuje pomembna vprašanja, spodbudil nadaljnjo razpravo, bi bilo to le dobrodošlo.

Pri zaključnem razmisleku o konceptu krovnosti pri manjšinskih organizacijah ne moremo mimo dejstva, da manjšina potrebuje politično zastopstvo. Razlogi za to so nedvomni, bistvo manjšinskosti je prav kolektivnost. Prizadevanja za enakopraven položaj in uresničevanje manjšinskih pravic, ki bi jim omogočilo ohranjanje identitete, je mogoče le s skupnostnega vidika. Zaplete pa se pri vprašanju, kako zagotoviti, da bi bile krovne organizacije odraz najširšega vidika manjšinske populacije.

Ko se soočamo s kritikami zdajšnjega sistema, le-te lahko delimo na dva segmenta. Prvi je sistemski – kako izvoliti/imenovati zastopstvo, ali je pomembna enotnost, ali da se sliši vsa mnenja itd. Drugi pa je osebni. Dejstvo je, da so manjšinske skupnosti majhne, zato sta tudi pretočnost ljudi in bazen kadrov omejena. En razlog je zagotovo majhna populacija, drugi pa tudi, da marsikdo, ko pride do pozicije moči, mu umik ne ustreza. Iz tega razloga se znotraj skupnosti pojavljajo očitki o »poklicnih Slovencih«, »kaviar Slovencih«, »koritnikih«, »nelegitimnejših« (to so izjavili tako intervjuvanci, kot takšne izjave lahko pogosto srečujemo na družabnih omrežjih, prireditvah, polemikah v časopisih itd.). Kot zaskrbljujoče moramo izraziti dejstvo, da je bilo v vseh skupnostih slišati, da se del ljudi odmakne od narodne skupnosti prav zaradi odpora do takšne organiziranosti in personalne sestave vodstev.

Soočamo se s situacijo, ko je med devetimi predsedniki krovnih organizacij v zamejstvu le eden neposredno izvoljen na splošnih volitvah, vsi ostali pa na posrednih volitvah po delegatskih sistemih, ali na volitvah, kjer lahko voli le članstvo v organizaciji, ki pa predstavlja zelo majhen del slovenskega prebivalstva v določeni zamejski skupnosti. Dejstvo, da od devetih predsednikov krovnih organizacij v zamejstvu le trije zasedajo svoj položaj manj kot deset let, je zaskrbljujoče. To pomeni, da npr. osemnajstletniki, ki vstopajo v odraslo dobo, ki pridobijo volilno pravico, ki so nujni za obstoj teh narodnih skupnosti, v svojem življenju sploh ne poznajo drugih predsednikov, kot obstoječe. Vse večja apolitičnost mladih je dejstvo.⁹¹ Rudi Vouk je v svojem javnem pismu poleg depolitizacije uporabil tudi oznake resignacija, frustracija,

⁹¹ Dejan Valentinčič, How do Young Members of Slovenian Minorities in the Neighbouring Countries See Their Future, European Perspectives 1 (8), str. 93-110.

marginalizacija in asimilacija.⁹²

Do sedaj so mladi nezaupanje do krovnih organizacij najbolj izrazito pokazali na Koroškem. Vse mladinske organizacije (Klub slovenskih študentk in študentov na Dunaju, Klub slovenskih študentk in študentov v Gradcu, Klub slovenskih študentk in študentov na Koroškem, Mlada Enotna lista, Koroška dijaška zveza in Katoliška mladina) so se povezale v skupno zastopstvo SMO (Slovenske mladinske organizacije). Svoja jasna stališča je skupno mladinski zastopstvo ob sprejemanju t.i. kompromisa leta 2011 pokazalo s pozivom vsem trem krovnim političnim organizacijam, da se predstavniki teh organizacij ne morejo v njihovem imenu odpovedati uporabi slovenščine kot uradnega jezika. Klubi niso del krovnih organizacij. Je pa ZSO pri zadnji prenovitvi organov ponudila vsakemu klubu eno mesto v svojem odboru. To lahko razumemo kot reakcijo na kampanjo NSKS, ki je poskušal na zadnjih treh neposrednih volitvah pridobiti čim več mladih kandidatov. Vprašanje, kako pomladiti manjšinske (politične) strukture je zagotovo aktualno za vse skupnosti, saj je demografska piramida zelo neuravnotežena. Pogosto pa je posledica tega tudi umanjkanje odgovorov na razvojna vprašanja ter novih vizij, za vprašanja, ki se v manjšinski in splošni družbi pojavljajo danes. Brezigar je ob Drugi deželni konferenci Slovencev v Italiji govorila o t. i. sivi coni in o zunanjih obročih, ki skupnost sestavljajo poleg jedra, v katerega spadajo najaktivnejši člani. Opozarja, da se manjšina manjša tudi zato, ker ne zna angažirati v jedro tistih, ki za to pokažejo interes. To populacijo, ki se še čudi del slovenskim narodnih skupnosti v sosednjih državah, ni pa aktivna v narodnostnih strukturah, bi lahko opisali kot »tiho skupnost«, ali »skrito skupnost«.⁹³

Naši intervjujanci se niso strinjali s tem, da ker so manjšine subjekt, državne oblasti ne smejo posegati v njihovo organiziranost, ampak so izrazili pričakovanje, da bi Republika Slovenija posegla na tem področju. V kolikor pa bi do tega prišlo, bi se zagotovo slišali tudi številni drugi glasovi, da to pomeni nedopusten poseg v avtonomijo manjšine. A dejstvo ostaja, da Slovenija krovne organizacije izdatno financira in v njenem interesu mora biti legitimna, učinkovita in sistematična organiziranost, s katero se bo poistovel čim večji del narodnega telesa v določenem zamejstvu. Kako

⁹² Rudi Vouk, Odprto pismo ob 5. obletnici »memoranduma«, 2016, str. 2.

⁹³ Sara Brezigar, "V manjšini nujno potrebujemo demokratične procese odločanja", Primorski dnevnik 281, str. 4.

to doseči pa je zapleteno vprašanje. Podpora matične države določeni manjšinski skupnosti zagotovo ni le humanitarno dejanje države, ampak uresničevanje geostrateških interesov. Od njenih politik in predstavnikov bi torej bilo pričakovati proaktivno držo tudi glede teh vprašanj.⁹⁴

Na podlagi ugotovljenega na naši izhodiščni vprašanji odgovorimo takole:

1. Obstoječa sistemizacija krovnih organizacij je posledica skupka zgodovinskih in družbenih razlogov. Pomembni determinanti sta čas Jugoslavije in dogajanja konec 80. in v začetku 90. let. Marsikje je takšna ureditev tudi posledica steka dogodkov in ni bila širše načrtovana. Takšnega stanja se do sedaj s strani oblasti ni problematiziralo, s strani pripadnikov narodnih skupnosti pa ja.

2. Zaključimo lahko, da ima obstoječi način krovne organiziranosti številne pomanjkljivosti in bi bila za učinkovitost nujna reforma. Posredno voljenje vodstev pomeni nepreglednost glede dejanskega zaledja in podpore na terenu, ki jo organizacije imajo, sprejemanje vseh, kot bi imele enako težo, pa je nedemokratično. Gre sicer za občutljivo področje, kjer morajo biti spremembe preišljene, so pa potrebne. Tako države, kjer manjšine živijo, kot matična država imajo vzvode, da bi lahko krovne organizacije spodbudile k demokratični legitimaciji, osnovanju skupnega zastopstva, pa tudi omejitvi mandatov in dob vodilnih funkcionarjev.

⁹⁴ O tem, da so nekatere države, npr. Avstrija in Nemčija od nemških narodnih skupnosti v drugih državah dosegli neposredne volitve glej npr. Janko Kulmesch, Za seje ZNP in skupne sestanke z ZSO in SKS na podeželju, *Novice* 32/33, 2018 str. 13.

LITERATURA

- Bajc, Gorazd, Med jasnim in oblačnim. Kratek oris zgodovine Slovencev v Italiji. V: Bogatec, N. in Vidau, Z. (ur.), *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. ZTT in SLORI, Trst, 2017.
- Bajc, Gorazd et al. (ur.), *Pre-misliti manjšino. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir*. Univerza na Primorskem, ZRS, Annales in SLORI, Trst in Koper, 2008.
- Bogatec, Norina, Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Razprave in gradivo* 74, 2015, str. 5-21.
- Brezigar, Sara, "V manjšini nujno potrebujemo demokratične procese odločanja". *Primorski dnevnik*, 281, 2. december, LXXIIV, 2017, str. 4.
- Brezigar, Sara, *Model za celovito oceno stanja in razvojnih perspektiv narodnih manjšin ter njegova aplikacija na slovensko narodno manjšino v Italiji*. V: Grafenauer, Danijel in Munda Hirnök, Katalin (ur.), *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2016.
- Brezigar, Sara in Vidau, Zaira, Predstavnštvo slovenske manjšine - zastopstvo in zastopanost. Razmislek o izboljšanju politične participacije Slovencev v Italiji. V: Janežič, Adriana in Jagodic, Devan (ur.), *Druga deželna konferenca o zaščiti slovenske jezikovne manjšine*. SLORI, Trst, 2017.
- Brezigar, Sara, Slovenska skupnost v Italiji med preteklostjo in prihodnostjo. V: Bogatec, Norina in Vidau, Zaira (ur.), *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. ZTT in SLORI, Trst, 2017.
- Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine*, Ur. l. RI, št. 26/2007.
- Dolhar, Vida, *Kanalska dolina in slovenska kultura*. Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst, 1999.
- Ferluga, Barbara, *Tudi v dežju topel spomin na junake*, Primorski dnevnik, 12. september, 2017, <http://www.primorski.eu/stories/za-rtvslo/297108/#.WsTbUdRubcs> (dostop 26. marec 2018).
- Filipič, Hanzl et al., *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov*. Mohorjeva, Celovec - Ljubljana - Dunaj, 2009.
- Gotthardt, Vincenc, *Slovenci na Štajerskem. Poskus približevanja*. Nedelja, št. 49, letnik 80, 5. 12. 2010, Celovec.
- Grafenauer, Danijel, Oris politične organiziranosti koroških Slovencev: koroški Slovenci ob koncu jubilejnega leta 1920 - 1945 - 1955 - 2010. *Novi razgledi*, 22. 10. 2010, letn. 2, št. 17/18, str. 7-9.
- Grafenauer, Danijel, Tischlerjevi stiki s Klubom koroških Slovencev v Ljubljani. V: Filipič, Hanzl et al., 2009. *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov*. Mohorjeva, Celovec - Ljubljana - Dunaj, 2009.
- Hirnök, Jože, Poročilo o 4-letnem delovanju Zveze Slovencev na Madžarskem 2006-2010. *Porabje* 43 (XX), 28. oktober 2010, str. 3-4 in 9-10.
- Inzko, Valentin, Politična in ideološka diferenciacija med koroškimi Slovenci (1945-1949). V: Zvest domu, narodu in Bogu. 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev. 10 let smrt dr. Joška Tischlerja. Mohorjeva, Celovec, 1989, str. 39-43.
- Inzko, Valentin, Narodni svet koroških Slovencev v letih 1960-1968. V: Zvest domu, narodu in Bogu. 40 let Narodnega sveta koroških Slovencev. 10 let smrt dr. Joška Tischlerja. Mohorjeva, Celovec, 1989, str. 48-55.
- Jaušovec, Boris, *Štajerski Slovenci v Avstriji niso pomota*, http://www.pavelhaus.at/upload/media/presse/101213_I_Vecer_Stajerski_Slovenci.pdf, 2011 (dostop 23. marec 2018).
- Jesih, Boris, *Med narodom in politiko*. Drava, Celovec, 2007.
- Jesih, Boris, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski. Narodne manjšine 3. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Mariboru, 25. - 27. maja 1993. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
- Just, Franci, *Besede iz Porabja, besede za Porabje*. Franc-Franc, Murska Sobota, 2003.
- Just, Franci, *Porabje*. Franc-Franc, Murska Sobota, 2009.
- Klemenčič, Matjaž, in Klemenčič, Vladimir, Prizadevanja koroških Slovencev za narodnostni obstoj po drugi svetovni vojni. Mohorjeva, Celovec - Ljubljana - Dunaj, 2006/2007.
- Kožuh, Milena, *Terska dolina / Alta val Tore / Val de Tor*. Mohorjeva, Celje, Gorica, 2006.
- Kržišnik-Bukić, Vera, Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem. V: Grafenauer, Danijel in Munda Hirnök, Katalin (ur.), *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2016.
- Kulmesch, Janko, Za seje ZNP in skupne sestanke z ZSO in SKS na podeželju. *Novice*, 32/33, jormak, 2018, str. 13.

- Makovec, Urška, Letošnji Tischlerjev nagajenec: Biti moraš samozavesten, ponosen. Resnica in pravičnost morata biti naše volilo. *Siol*, 21. 1. 2017, <https://siol.net/novice/slovensci-v-tujini/letosnji-tischlerjev-nagajenec-biti-moras-samozavesten-ponosen-resnica-in-pravicnost-morata-biti-nase-vo-dilo-433925> (dostop 20. 8. 2018).
- Malle, Anton, Idejna diferenciacija med koroškimi Slovenci. V: Filipič, Hanzl et al. *Simpozij o dr. Jošku Tischlerju. Zbornik predavanj in prispevkov*. Mohorjeva, Celovec – Ljubljana – Dunaj, 2009, str. 105-122.
- Malle, Anton, Spomenica koroških Slovencev. V: *Koroški koledar 1985*, 1984, Celovec, 45-54.
- Malle, Anton, Življenje in delo SPZ v sedmih desetletjih njenega obstoja. V: *Koroški koledar 1978*, 1977, Celovec, 80-91.
- Marinac, Božo, Slovenci na tujem: Povezovalni faktor narodne zavesti, ne notranjepolitično breme. V: Bajc, Gorazd *Pre-misliti manjšino*. ZRS Univerze na Primorskem, Založba Annales in SLORI, Koper in Trst, 2008.
- Medica, Karmen, Slovenci v hrvaški Istri od Unije Slovencev za županijo istrsko do prvega organiziranega društva Slovencev in hrvaški Istri. *Razprave in gradivo* 46, 2005, str. 196-205.
- Moritsch, Andreas, Nacionalne ideologije na Koroškem. V: Moritsch, Andreas in Bahovec, Tina *Koroški Slovenci 1900 – 2000*. Mohorjeva, Celovec – Ljubljana – Dunaj, 2000, str. 9-24.
- Munda Hirnők, Katalin, *Kratka ocena položaja Slovencev na Madžarskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1999.
- Munda Hirnők, Katalin, *O nekaterih aktualnih vprašanjih Slovencev na Madžarskem*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1999.
- Munda Hirnők, Katalin., Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let. *Razprave in gradivo* 35, 1999, str. 61-75.
- Nečak, Dušan, *Volitve na Koroškem po drugi svetovni vojni*. Borec, Ljubljana, 1982.
- NSKS, Ustanovitev NSKS, 2018, http://nksk.at/?page_id=238 (dostop 20. marec 2018).
- ORF, Otoplitev odnosov med NSKS in SKS, 2013, <http://volksgruppen.orf.at/slovensci/novice/stories/159787/> (dostop 22. marec 2018).
- ORF, 20-letnica Pavlove hiše v Potrni, 2018, <http://volksgruppen.orf.at/slovensci/novice/stories/2922210/> (dostop 27. avgust 2018).
- Ošlak, Peter, Mladina koroških Slovencev o svoji identiteti. *Novice*, št. 6, 2013, str. 2-3. Celovec.
- Pahor, Milan, *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj. Pregled gospodarskih dejavnosti Slovencev na področju sedanje dežele Furlanije-Juljske krajine 1848-1998*. Slovensko deželno gospodarsko združenje, Trst, 1998.
- Pahor, Sergij, Krovni organizaciji povezovalki Slovencev, *Novi razgledi* 14, 2010, str. 9.
- Pajnič, Katarina, *Struktura in položaj Slovencev na Hrvaškem*. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2006.
- Pavšič, Rudi, O drugi svetovni vojni in družbenem gospodarstvu. *Primorski dnevnik*, 145 (22.295), 22. junija 2018, LXXIV, str. 19.
- Peterlin, Ivan, "Razmišljanja o naši zamejski stvarnosti", 2014, <http://slosport.org/novica/zssdi-ivan-peterlin-razmisljanja-o-nasi-zamejski-stvarnosti/> (dostop 26. marec 2018).
- Petrič, Ernest, *Spomini in spoznanja. Diplomati, pravnik, politik*. Mohorjeva, Celovec – Ljubljana – Dunaj, 2018.
- Pezdir, Rado, "Na koncu bomo imeli popisano pravo naravo slovenske ekonomske zgodovine od leta 1945 do 2016". *Mladika* 9, 2016, str. 4-11.
- Pezdir, Rado, Rado Pezdir o genezi nacionalnega interesa. Reporter, 26. avg. 2018, <https://reporter.si/clanek/slovenija/rado-pezdir-o-genezi-nacionalnega-interesa-656269> (dostop 27. avgust 2018).
- Po napisih nov izzivi: reforma struktur, ORF, Celovec, 2013, <http://volksgruppen.orf.at/slovensci/novice/stories/152232/> (dostop 20. avgust 2018).
- Rajk, P., »Sem koroški Slovenec in ponosen na to«. Družina, Ljubljana, 2013, <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/mv/7AEB3796EBF6BD6EC1257B0F006CC18C?OpenDocument> (dostop 20. Avgust 2018).
- Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije*, Ur. l. RS, št. 35/96.
- Riman, Barbara, 130 let slovenskega združevanja na Hrvaškem. V: Grafenauer, Danijel in Munda Hirnők, Katarina (ur). *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2016.
- RTVSLO, Intervju, Mag. Rado Pezdir, 2017, <https://4d.rtvsl.si/arhiv/intervju-tv/174479889> (dostop 18. avgust 2018).
- SKGZ, Delovanje, 2018, www.skgz.org/sl/delovanje (dostop 25. avgust 2018).
- Skupnost*, Kdo smo, 2018, <http://www.skupnost.at/kdo-smo/skupnost-sks/> (dostop 20. marec 2018).
- Smolle, Karel, Koroški Slovenci in avstrijske politične stranke. V: Moritsch, Andreas in Bahovec, Tina, *Koroški Slovenci 1900 – 2000*. Mohorjeva, Celovec – Ljubljana – Dunaj, 2000/2001, str. 137-154.
-

- Srečanja pod lipami – Mag. Rado Pezdir, 2017. http://www.youtube.com/watch?v=aInldrrpC_I (dostop 18. avgust 2018).
- SSO, Kdo smo, 2018 <http://www.ssorg.eu/zgodovina.htm> (dostop 22. marec 2018).
- St, Rado Pezdir in Tommaso Cerno. *Primorski dnevnik*, 137 (22.287), 13. junija 2018, LXXIV, 4.
- Stergar, Janez, *Slovenija in koroški Slovenci (1920-1959)*. V: Malle, A., Janko Ogris. Življenje in delo. Celovec, SPZ, SZI Celovec in SPD Bilka Bilčovs, 2001, str. 63-64.
- Strajn, Pavel, *La comunità sommersa. Sloveni in Italia dalla A alla Ž*. EST, Trieste, 1992.
- Štoka, Drago, *V političnem vrtincu*. Mladika, Trst, 2004.
- Šušmelj, Cveto, Skupščina Zveze slovenskih društev na Hrvaškem je izbrala novo predsednico, predsedstvo in nov sedež na Reki. *Planika*, 203, junij 2018, XXVI, str. 5.
- Tavčar, Vojmir, Polom: *Tržaška kreditna banka – zgodba o uspehu z žalostnim koncem*. Narodna in študijska knjižnica, Trst, 2011.
- Tence, Sandor, "S člani SKGZ sem bil in sem še v odličnih odnosih". *Primorski dnevnik* 69 (22.219), 2018, str. 3.
- Tence, Sandor, "Slovenska manjšina je politično napredna, ko gre za notranje razmere pa konservativna". *Primorski dnevnik* 70 (22.220), 2018, str. 3.
- Todorovič, Barbara, *Medijsko oblikovanje spomina naroda: podobe osamosvajanja Slovenije na avstrijskem Štajerskem*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2006.
- Toplak, Simona, Rado Pezdir za RTV SLO: Če bo Harij Furlan pogledal v vzporedno mrežo off-shore podjetij, bo tam našel sebe. *Finance*, 03. 07. 2017, www.finance.si/8858580 (dostop 18. avgust 2018).
- USZS, Slovenski dan ob otvoritvi prenovljenega Slovenskega kulturnega in informacijskega centra Lipa v Monoštru, 2016 www.uszs.si/si/medijsko_središče/novica/3386/ (dostop 24. avgust 2018).
- Valentinčič, Dejan, *Primerjava pravnih zaščit in organiziranosti slovenskih manjšin v sosednjih državah*. Evropska pravna fakulteta, Nova Gorica, 2012.
- Valentinčič, Dejan, »Živeti v skladu z naravo«. *Nedelja*, 14.08.2012, http://kath-kirche-kaernten.at/pfa-ren/newsdetail/C2646/ziveti_v_skladu_z_naravo (dostop 24. marec 2018).
- Valentinčič, Dejan, How do Young Members of Slovenian Minorities in the Neighbouring Countries See Their Future. *European Perspectives* 1 (8), 2013, str. 93-110.
- Valentinčič, Dejan, *Slovenci v Reziji? Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*. Univerza v Celovcu, Inštitut Karantanija in Arte4, Celovec, Ljubljana. Novo Mesto, 2014.
- Valentinčič, Dejan, *Slovenska manjšina na Hrvaškem*. Koledar Mohorjeve družbe Gorica za leto 2018. Mohorjeva založba, Gorica, 2017.
- Vidau, Zaira, Politična participacija slovenske narodne skupnosti v Italiji. V: Bogatec, Norina in Vidau, Zaira (ur). *Skupnost v središču Evrope. Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izživov tretjega tisočletja*. ZTT in SLORI, Trst, 2017.
- VNM, Organiziranost Slovencev na Hrvaškem, 2018, http://vnm.rijeka.hr/Download/2011/05/20/Organiziranost_SLO_v_RH_-_2011_1.pdf (dostop 25. marec 2018).
- Vouk, Rudi, Odprto pismo ob 5. Obletnici »memoranduma«. Za repolitizacijo delovanja koroških Slovencev, 2016, files2.orf.at/vietnam2/files/volksgruppen/201614/odprto_pismo-ob_5_obletnici1_432357.pdf (dostop 28. marec 2018).
- Zorn, Tone, 1969. Zveza slovenskih organizacij na Koroškem in Narodni svet koroških Slovencev. *Vestnik koroških partizanov* 2, Ljubljana, 1969, str. 2.
- ZSO, Organizacija, zso.slo.at/zso/organizacija, 2018 (dostop 20. marec 2018).
- Zveza, *Zveza Slovencev na Madžarskem*, 2018, www.zveza.hu/sl/predstavitev/ (dostop 23. avgust 2018).
- Wutti, Daniel, Between Self-Governance and Political Participation: The Slovene Minority in Carinthia, Austria, *Razprave in gradivo*, št. 78, junij 2017, str. 59-72.